

В ПОМОЩ НА ПРОФЕСИОНАЛИСТИТЕ

ПСИХО-СОЦИАЛНА РАБОТА ПРИ СЛУЧАИ НА РОДИТЕЛСКО ОТЧУЖДЕНИЕ

ИНСТИТУТ ПО СОЦИАЛНИ
ДЕЙНОСТИ И ПРАКТИКИ

ПСИХО-СОЦИАЛНА РАБОТА ПРИ СЛУЧАИ НА РОДИТЕЛСКО ОТЧУЖДЕНИЕ
В помощ на професионалистите

Тази публикация се осъществява с финансовата подкрепа на Фондация ОУК в рамките на проект „Да бъдеш баща“, изпълняван от партньори: Институт по социални дейности и практики, Фондация „Асоциация Анимус“, Български център за джендър изследвания, Фондация „Джендър образование, изследвания и технологии“, Фондация „За Нашите Деца“, Фондация „ЛАЛЕ“, Национална мрежа за децата, Фондация „Приложни изследвания и комуникации“, Център за изследване и политики за жените, Асоциация „Родители“ (основен координатор).

ISBN 978-954-2956-21-1

Издава:

ИНСТИТУТ ПО СОЦИАЛНИ ДЕЙНОСТИ И ПРАКТИКИ

www.sapibg.org

София, 2017 г.

Съдържание

Основни теоретични опори за психо-социална работа при случаи на родителско отчуждение.....	3
<i>Проф. Нели Петрова</i>	
1. Необходимост от теоретични опори. Еклектичност на теоретичните опори	3
2. Влияние на когнитивно-поведенческата теория върху психо-социалната работа	4
3. Влияние на дълбочинните психодинамични теории върху психо-социалната работа	5
4. Влияние на системния подход върху психо-социалната работа със семейства.....	8
5. Влияние на подхода Резилианс в психо-социалната работа с деца и семейства	9
6. Концепция за споделено родителство	15
Динамиката на отношенческите семейни системи, пътя до раздялата на двойките	17
<i>Даринка Янкова</i>	
Последици за децата и родителите при конфликтна раздяла и несподеляне на родителството след раздяла на двойката	23
<i>Проф. Нели Петрова</i>	
1. Синдром на родителско отчуждение	23
Методика на социалната психопедагогическа работа за възстановяване на връзка родител-дете.....	26
<i>Проф. Нели Петрова</i>	
1. Основни принципи на методиката на социално-педагогическа работа.....	26
2. Проучване и оценка при случаи на раздяла и отчуждение на детето	27
Методи, техники за интервенция	35
<i>Проф. Нели Петрова</i>	
1. Консултиране и медиация на родители	35
Консултиране на деца при развод на техните родители.....	40
<i>Даринка Янкова</i>	
Директна работа с деца – Наративната терапия.....	42
<i>Проф. Нели Петрова, Даринка Янкова</i>	
Рефлексия от опита на един професионалист.....	45
<i>Даринка Янкова</i>	
Представяне на техники, подходящи за социално-педагогическа работа при случаи на родителско отчуждение	46
<i>Даринка Янкова</i>	
Приложение 1: Генограма	46
Приложение 2: Гъската	48
Приложение 3: Фотоезик.....	49
Приложение 4: Добра практика – Случай на работа с деца, със синдром на родителско отчуждение, КСУДС – Шумен	53

Основни теоретични опори за психо-социална работа при случаи на родителско отчуждение

Проф. Нели Петрова

1. Необходимост от теоретични опори. Еклектичност на теоретичните опори

Теоретичните опори ни дават мисловна схема за разбиране на случващото се в едно семейство или отделен негов член, както и идеи за професионална намеса. Ние можем да изберем подхода, при който семействата, родителите, децата „влизат“ в нашата теоретична схема или подхода, при който ние да търсим теоретични схеми, да се съмняваме в нашите рамки, да търсим нови познания, които позволяват ние да „влезем“ в семейството и да разберем.

Еклектичният подход се отказва от приемане на универсалността на едно или друго познание и едновременно с това не само не отрича познанието, но мислейки го като частично, търси способи да го разширява или поне да се намесва, като отчита неговата частичност и фрагментарност.

Настъпиха и настъпват сериозни промени в представите и практиките на теоретичното обслужване на помагането в света. Вероятно настъпва или вече е настъпило времето за раздяла със строгите научни критерии при формирането на една (много) теории, с необходимостта от структуриране на научни дисциплини една до друга и търсене на научно-аргументирани връзки между тях. Теорията на социалната работа, доколкото я е имало, винаги е поставяла въпроса за еклектичността на познанието, което обслужва практиката като неизбежна, и по-скоро позитивна негова характеристика.

Постмодерното разбиране за социална помощ, постмодерното възпитание и последиците в развитието на съвременната социално-педагогическа работа с деца и семейства в риск поставя темата за обективното и субективното. Какви са влиянията на постмодернизма върху социалната работа е предмет на дискусии в различни изследвания, които се опитват да очертаят предимствата и недостатъците му като фундамент на разбирането за развитие на социалната помощ и социалните услуги. Предизвикателството се търси в променения поглед към света, който все повече е недетерминистичен и неясен (Pardeck, J.A., J. Murphy, R.Meinertch 2012).

Постмодернизмът е един различен начин на разбиране на външния свят, икономически, културен, социален, педагогически и пр., начин, който сякаш го реструктурира и това реструктуриране минава през приемане и разбиране на сложността, противоречивостта, променливостта, несигурността (Poutrois, J.– P., H. Desmet, 2009) на този свят, който модерното общество се опитваше да подреди, да подчини на рационалното, обективното, стабилното. Постмодерното мислене се характеризира със субективност, интегративност, динамичност, еклектичност, с отказ от поставянето на човека под властта на науката, техниката и прогреса. Постмодерното мислене се насочва към връзки, към взаимодействия между рационално и ирационално, между субективност и обективност в един свят, който е по-енигматичен, отколкото сме смятали, който е по-комплексен и труден за приемане и разбиране, който не се подчинява на нашите схеми и теории с претенции за универсалност. Това мислене приема допълването, а не противопоставянето между различните възгледи като по-надежден подход за познание и разбиране на сложността, променливостта, противоречивостта на света около нас. Постмодерното мислене приема необходимостта от обединение на различни теории, които до скоро (и до днес) имат претенция да бъдат универсални.

2. Влияние на когнитивно-поведенческата теория върху психосоциалната работа

Обединението на поведенческата и когнитивната школа бележи днес изключителен успех във всички страни по света (Butler, A; Chapman, J; Forman, E; Beck, A, 2006). Предлагащото на базирани на науката подходи, обединяващи мислене и поведение, терапевтични подходи ориентирани към решения, към справяне чрез промяна и развитие на уменията за мислене, чрез развитие на компетенции и учене, имат широко приложение и в социално-педагогическата работа (Hassett, Afton L.; Gevirtz, Richard N. (2009).

Програми, базирани на когнитивно-поведенческия подход се прилагат, както в директната работа с деца и със семейства, така и в подготовката на специалистите. Все повече програми за родители се основават на ученето и съпребиваването, на развитие на компетенции за позитивно родителство, родителство основано на позитивните стимули, на ученето, не на наказанието. Много програми за развитие на социални умения, на умения за мислене (Бек, А, 1994), на умения за справяне с гнева, се прилагат към деца и възрастни с трудности в поведението. Тези програми се препоръчват като особено ефективни при правонарушители, тъй като са ориентирани към мислене и поведение и имат сравнително бързи резултати, което е от голямо значение.

Случай от практиката

Програма за обучение на родители на малки деца „Без шамар” се провежда с родители на деца от детска градина. Програмата се основава на разбиранията за промяна на родителството, чрез учене, съпребиваване и трениране. Посреща се с интерес от родителите поради яснотата на тезите, възможността да бъдат дискутирани и „проиграни”.

Разбира се, пренасянето на този лабораторен опит в ежедневието изисква много усилия, време и най-вероятно и други интервенции.

Навлизането на т.н. **оценка** при работа със случай е също повлияно от когнитивно-поведенческия подход. Все повече във всички сфери се правят оценки – на дете в риск, на родителски капацитет, на дете или възрастен с увреждане, на правонарушители и пр. Оценката на практика може да се приеме като измерване и често в практиката на социална работа и социално-педагогическа работа можем да видим диагностични инструменти, ориентирани към цифрова, точкова и пр. обективни показатели, оценка на поведението и на когнитивните умения.

Когнитивно-поведенческият подход има своите ограничения: на първо място в **директивността**, която му е вътрешно присъща. Той борави със задачи, инструкции, упражнения и пр., предполага готовност за учене, която често хората, които страдат, нямат. На следващо място, претенцията за измерване, точност, сякаш схематизира човека, вкарва го в едни рамки, които не съумяват да отразят неговата сложност и уникалност. Данните никога не се отнасят за цялото изследвано явление, винаги има относителен дял, който не се вписва в преобладаващите резултати. Това, че над 50% от проучените феномени при различни групи хора са едни или други носи познание, но не може да бъде абсолютно, и в това е богатството. След като дори в точните науки относителността е приета, може би в човешките следва да е аксиома.

3. Влияние на дълбочинните психодинамични теории върху психо-социалната работа

Дълбочинните теории поставят на преден план феномена психика, като феномен, който има собствени схеми и механизми на развитие и функциониране, чиято връзка с външния свят е твърде сложна и обясняването и единствено като връзка с причинно-следствен характер е най-малко неуместно. Най-общо тук става дума за психоаналитичната концепция за човека, която е създадена от З. Фройд и развита от негови последователи, нови школи в лоното на тази школа, които имат общи понятия, но едновременно с това и много различия. Според тези концепции, вътрешният психичен живот на индивида е уникален и неговото разбиране може да се случи само през връзката човек-човек, която не може да бъде изследвана чрез проучване на видими прояви, експерименти, статистически методи и модели. Именно връзката на човешкото същество с Другия има конституиращо значение за човешката психика и по тази причина тя е „познаваема“ само през него.

Основните тези на психоаналитичния подход (Inserm, 2004) могат да се видят в:

- а) Човешкото поведение, опит, познание и са силно повлияни от несъзнавани, ирационални импулси. Те се проявят в сънищата, механизмите на защита, съпротивите. Трите основни компонента на човешката психика (то, аз, свръх-аз; дете, възрастен, родител и др. наименования), изразяват сложната динамика на конституирането ѝ. „Общият подход на Фройд може да се смята за биологизаторски в най-широкия смисъл на понятието и динамичен, въпреки че не цели да ситуира феномена психика върху основите на мозъчните психологически структури“. Подходът постулира, че субектът и неговата психика са подчинени на вътрешни и външни желания и изисквания, и в зависимост от това дали те предизвикват достижения или конфликти, и които предполагат различни отговори и решения, понякога успешни, понякога – не. Често неуспешните отговори се проявят като симптоми. Конфликтът между съзнавано и несъзнавано може да доведе до проява на неврози, безпокойства, депресии и пр.
- б) Тези теории имат още един сериозен акцент, този на различните етапи на психично развитие и възможните последици за човека, в зависимост от начина, по който преминава през тях, като особено се артикулира значението на преходите. Трудностите могат да произтичат от фиксирание върху някой от тези етапи или от наличие на големи трудности при преминаването му. Концептуализацията на този акцент минава през понятия като трудности в развитието, нарцисизъм и гранична личност (borderline), психози и пр. Тя се обогатява след Фройд в многобройни трудове, ориентирани основно към значението на детството. Конституирането на човешката личност е резултат от вътрешни и външни динамични процеси, които в голяма степен се „записват“ в ранното детство, в резултат на специфичната връзка и отношения с родителите, които имат различно значение за тази връзка.

Изследванията за връзката се развиват в работата на Мелани Клайн (Klein, 1932) върху достъпа на детето до символизация, конструирането на индивидуалността и анаклитичната депресия, описани от Рене Шпиц (Spitz, 1965), значението на първата връзка и чувството на сигурност в теория на привързаността на Боулби (Bowlby, 1969), концепта за обектните отношения и „достатъчно добрата майка“ на Уиникът, за значението на транскulturността при изграждане на връзката с реалността (Winnicott, 1977), връзката между желанието на майката и мястото, на което тя поставя своето, дете, майчиният език, които Лакан, Долто и др. изследват и пр. Жак Лакан подчертава ролята на стадия на огледалото и афективните отношения, които го придружават за формирането на „Аз“, както и за въвеждането на три регистъра на възприемане на реалността, тези на символичното, въображаемото и реалното. Транзакционният анализ, основан на тази концепция, има сериозно влияние върху социалната работа (Берн, Е.,)

Психодинамичният подход се опитва да регрупира практиките, които произлизат от традиционната психоанализа към психоаналитичната психотерапия, която може да е както краткосрочна, така и дългосрочна. Макар да имат обща база, те често се реферират към различни стари и нови „под-теории“ и акцентът върху различията е все по-водещ. Може да се каже, че съществуват три основни модела в психодинамичния подход: концепцията конфликт-защита; концепцията за déficitence в индивидуализацията и структурирането на „Аз-а“; концепцията за интеракцията на представите за себе си и за обекта (Inserm, 2004). Разбирането за произхода на разстройствата, насочеността на диагностичната оценка, както и дефинирането на терапевтичните обекти, се ориентират от тези три модела.

Теория на привързаността е сред теориите, които имат изключително влияние върху развитието на социалната работа в повечето европейски страни. Периодът след раждането на детето до навършване на тригодишна възраст е ключов за по-нататъшното му развитие, както физическото, така и преди всичко психическото според всички дълбочинни психологически теории. През тази възраст детето изгражда своята първа връзка с друг човек, обичайно това е майката. Привързаността (Bowlby) към майката има изключителна роля за формиране на отношението на детето към себе си и към другите. Привързаността към майката е в основата на изграждане на способността на човека да прави връзки с други хора. Тази способност обикновено се изгражда до 4-годишна възраст и остава доста устойчива през целия живот на човека.

Привързаността, според тази теория, е резултат от постоянните грижи през първите години от един и същи човек, обичайно майката. В зависимост от отношението и поведението на този първи човек, бебето изгражда сигурна или несигурна привързаност. „Първото взаимоотношение на детето, това с майка му, действа като матрица ... и формира трайно способността на индивида да влиза в емоционални отношения по-късно“ (Schore, 2001.)

Връзка между родителството и привързаността при децата¹

Родителство	Характер на привързаността	Позитивен модел на детето за себе си	Позитивен модел на детето за другите
На разположение & отзивчив	Сигурна, уверена	+	+
Отхвърлящ & контролиращ	Несигурна, отбягваща	+	-
Занемаряващ, ненадежден	Несигурна, тревожна	-	+
Заплащително, отсъстващо	Дезорганизирана	-	-

Значението на първите няколко години от живота на детето за качеството на връзката родител-дете (т.е. надеждната привързаност) е от първостепенна важност за редица от последстващите. Новите отношения се развиват на базата на вътрешния работен модел, определен от ранните отношения в детството (Sroufe et al., 2005). Американският психолог (Mary Ainsworth, 1996) провежда наблюдение върху бебета на 12-месечна възраст, за да изследва тяхната привързаност в необичайна ситуация. Тя наблюдава техните реакции в епизоди от по три минути, в които те преживяват стрес от раздяла с майката (или друг близък човек) и среща с непознат човек. Епизодите са:

1. Таблицата е на проф. Кевин Браун, Университет в Нотингам, обучение в България на екип на ИСПД.

- а) Майката (близък възрастен), носещ бебето, влиза в зала, която е с видеовръзка и позволява наблюдение; в стаята има играчки, съответстващи на възрастта на детето; има един стол за майката (или бащата, или за близкия човек, придружаващ детето) и един за непознатия човек.
- б) Майката и детето са сами. Майката не влиза в контакт с детето. Тя само отговаря на исканията на детето или се намесва при нужда. Тя може да окуражи детето да ползва играчките.
- в) Непознат човек (жена) влиза в стаята, поздравява, сяда на стола и прогресивно търси контакт с детето, приближавайки се, но без да бъде настъпателна.
- г) Майката напуска стаята без да каже дума на детето, което остава с непознатата жена. Майката оставя нещо свое на стола, което показва, че тя ще се върне. Непознатата жена заема поза на неангажиране с бебето, обръща се на друга страна; ако то покаже тревожност и стрес, тя се обръща към него и му предлага играчките.
- д) Майката се връща и непознатата жена излиза. Вътре в стаята, майката прави пауза, която да позволи на детето да изрази своята реакция на връщането на майката. Майката проявява нагласа на неангажиране (чете списание), ако бебето се насочва към нея, след което се обръща към него и го насочва към играчките.
- е) Майката излиза от стаята, като преди това казва на детето, че ще се върне. Ако реакцията на бебето изразява голям стрес, следващите два епизода не се провеждат.
- ж) Непознатата жена се връща в стаята и остава сама с бебето и (както майката в епизод 5) оставя детето да изрази своя интерес, искане или желание за приближаване в момента, в който влиза. Ако бебето не се интересува от нея, тя му показва, че е влязла и после стои на разстояние; ако бебето се обръща към нея, тя му отвръща и след това насочва бебето към играчките.
- з) Майката се връща, непозната жена излиза, отново с пауза, позволяваща на детето да изрази своето отношение. Майката взема бебето в ръце и остава така до края на епизода.

В резултат на това наблюдение на над 100 бебета, авторката разделя бебета на три групи, според типа реакция на раздялата.

Група (Б) са най-много от бебетата. Детето протестира на излизането на майката и изразява своето удоволствие, когато я вижда да се връща. Това удоволствие се изразява със звуци или с поглед. Когато изразяват стрес, те започват да плачат. Децата от тази група са определени като притежаващи сигурна привързаност.

Група (А) съставляват децата с несигурна привързаност и те са разделени на още две под-групи, тъй като проявяват многобройни реакции. В тази група (А) са децата с избягваща несигурна привързаност. При тази привързаност "детето сякаш има чувство на независимост, то се обръща към майката само когато го насочва към играчките, или за да се увери в нейното присъствие. То не изразява реакция, когато майката напуска стаята и може да бъде индиферентно (незаинтересовано) или избягващо контакт, когато майката се върне".

Група (С) са децата с амбивалентна (противоречива) несигурна привързаност. Това са децата, които от началото на епизода до края се чувстват зле: залепени за своята майка, те не се интересуват много от играчките, понякога разстроени, понякога ядосани от раздялата, при връщането смесват гняв с търсенето на близост или се проявяват като изключително пасивни.

Група (Д), която е добавена по-късно, на несигурна привързаност, определена като дезорганизирана несигурна привързаност. Наблюдателят остава с чувство за дезорганизираност, детето смесва изключително много реакции.

Тези познания могат да бъдат много полезни при изследване на връзката на детето с неговите родители, както за изразяване на професионално становище, така и за набелязване на насоките на психо-социалната работа с детето.

4. Влияние на системния подход върху психо-социалната работа със семейства

Един от най-влиятелните подходи, базиран на психоаналитичните теории, който намира широко приложно поле в социалната и терапевтична практика с родители и деца, е системният подход. Той се прилага основно в консултиране и терапия на двойки и семейства. Този подход разглежда децата и семейството като жива система, структурирана около вярвания, правила, повтарящи се взаимоотношения и поведения. Този подход разбира промяната като промяна на функциониране на системата, като промяна на вярвания, поведения и отношенческите системи. Този подход също има различни свои под-школи като основополагаща е Миланската школа, следвана от Римската школа, школата на Пало Алто, стратегическа системна терапия и други (Шютценбергер, А.А., 2014), структурна системна терапия на Минучин. Подходът предлага свои идеи за функционирането и развитието на семейните системи, които могат да допринесат за по-добро разбиране на семейството, на трудностите или проблемите му като цяло или на отделни негови членове. Идеите за трансгенерационните повторения, несъзнаваната лоялност към предците, значението на родовото несъзнавано, значението на митовете, както и за нивата на функции и роли в семейството, видени и през генограмата или геносоциограмата, различните методи за визуализиране² на отношенията и пр. позволяват един друг поглед към семейството и неговата терапия. Подходът интегрира по различен начин и други подходи и теории. Приносът в работата с този подход е прилагането на интервенции за подкрепа както към детето, така и към членовете на семейството и за подобряване на отношенческите системи.

В сферата на социалната работа и социално-педагогическата дейност, дълбочинните теории, главно чрез психо-динамичния, психоаналитичния и системния подходи отвориха пространство за една непозната до сега концептуализация, позволяваща да се мисли зад и през думите и действията на хората. Психоаналитичният подход позволява да се търси значението на думите на хората, да се предефинира поведението, като израз на нещо, което не може да се каже с думи. Този подход именно определя социалната работа като „преводаческа“, като процес на разбиране на човека и връщане на това разбиране към него, така че той да може по-добре да осмисли своята ситуация и да намери начините за справяне с нея. Благодарение на психоанализата, ние разбираме значението на ранното детство за цялостното функциониране на човека и това познание „преобръща“ традиционните схващания на социалните служби за начина на грижа за изоставени деца, например, то стои и в смисловите аргументи на процеса на деинституционализация на грижите в цяла Европа. Теорията на привързаността отваря друго отношение към значението на родителството, към разбирането за „достатъчно добро родителство“, към разбирането на детското поведение в конфликт със закона и пр.

Както и към другите подходи, и тук ограниченията се реферират към претенциите му за универсалност, т.е. отсъствието на достатъчен респект към културните особености и тяхното влияние при формирането и функционирането на психиката на човека, от една страна, както и претенцията за единственост, и отхвърлянето на всяко друго обяснение като възможно.

2. Такива са живите скулптури, фотоезикът, различни символни игри и други. Благодарение на серията обучения от френския клиничен психолог Ортодокс Саломон на екипа, с който работя, стана възможно използването на теоретичните основи на подхода и неговите специфични интервенции в социалната и социално-педагогическа работа със семейства – приемни, родни, осиновители.

5. Влияние на подхода Резилианс в психо-социалната работа с деца и семейства

В сферата на помагащите подходи през последните години особено място заема т.н. подход Резилианс, който е илюстрация на една еkleктична концепция за психотерапевтична и социално-педагогическа работа. Това е подход, който се основава на проучвания, които от своя страна потвърждават по-скоро твърденията на школите, обвинявани в ненаучност. С други думи, продължителни изследвания на справянето на хората с травматични преживявания показват, че това справяне е индивидуално, зависи от връзката на човека с другите, от опорите в принадлежността към семейството, общността и пр. Едновременно с това тези изследвания показват, че хората по-често се справят т.е., че няма връзка на обреченост между травматична история и разстройство на живота като възрастен, т.е. една от т.н. ненаучни теории, основани на опита, е поставена под сериозно съмнение. Подходът Резилианс има своите преимущества защото е еkleктичен, отваря пространство за среща и дискусия на различни познания, опира се на вярването, че познанието не е универсално и крайно, а динамично и относително, и едновременно с това го приема като ценност и необходимост, която се постига и чрез опита, и чрез изследвания.

Резилиансът като термин или понятие навлезе директно в професионалния ни език именно поради трудността и многозначността му. Извън тези различия терминът служи и за обозначаване на психо-педагогически и терапевтичен подход за работа с хора, преживели сериозни травми и трудности.

5.1. Какво е това резилианс?

Феноменът резилианс е познат извън професионалните дискусии – има хора, които се справят и преживяват сериозни житейски трудности по начин, който ги прави по-силни. Има и хора, които, сякаш цял живот носят белезите на травмите и никога не успяват да продължат напред, и други, които се справят. Различни изследвания показват, че пет от шест (Felitti et al., 1998, Browne, Hamilton-Giachritsis & Vettor, 2007, Falshaw, Browne, 1997, 2002), насилвани в детството хора *не стават* насилници като възрастни.

Най-широкото разбиране за резилианс е такава „позитивна адаптация при екстремни трудни обстоятелства, след справянето с които ние очакваме функционалните или когнитивните способности на индивида да нарастват“ (Rutter 1985; Garmezy 1985; Masten and Coatsworth 1998). Прагматичното определение е способността на определен индивид или система да се развива и израства в много трудни условия. Тази способност изисква – предпазване, изграждане и планиране в перспектива. Тя се променя в зависимост от условията и етапите на живота и не е абсолютна.

Според (Garmezy 1985) факторите за резилианс са добро отношение с минимум един възрастен; добър капацитет за активно заставане (лица в лице) с проблемите (копинг); способност за създаване на добри междуличностни взаимоотношения; призната компетентност в някаква специфична област, от самото дете и от неговото обкръжение. Когато се изследват факторите за резилианс, се очертават опорите на личността, изградени именно в ранното детство. Като обяснителна теория за ранното детство най-често се правят референции към теорията за привързаността, доколкото тази теория се опитва да обясни наличието или не, на поне два от основните резилиантни фактора – емоционалната сигурност и способността да изграждаш връзки с другите, и то сигурни, постоянни връзки. Като критерии за резилианс (Block J. and J. Blok, 2002) или фактори за „его-резилианс“, могат да се посочат четири групи психични конструкти – способност да бъдеш щастлив, капацитет да се ангажираш с продуктивна дейност (работа), добра емоционална сигурност; способност да създаваш удовлетворяващи отношения с другите.

Привържениците на резилианса определят връзката с другите като базисна за изграждането на една резилиантна личност. Те обаче определят тази връзка по-широко, като безусловно приема-

не на личността, т.е. като наличие в живота на човека на други, които го приемат безусловно като човешко същество, по-скоро в смисъла на Карл Роджърс.

Изследванията на привържениците на когнитивно-поведенческия подход позволяват да се твърди, че хората, преживели стрес, имат две основни допълващи се стратегии – да анализират ситуацията и да потърсят възможности за справяне с нея, и за управление на ситуацията (R.S. Lazarus, S. Folkman, 1984). Втората стратегия се определя като „coping” и е в основата на разбирането за същността на резилианса от представителите на тази школа. Центрираният към проблема coping, т.е. върху способността за справяне прави човека адаптивен и компетентен да функционира в условия на стрес. Когнитивно-поведенческата теория често използва понятието „черна кутия”, за да обозначи травмата като непознаваема и в този смисъл неразбираема. Много изследвания в когнитивно – поведенческата школа са фокусирани към изработване на инструментариуми за измерване на „резилиантността” (Kim-Cohen, 2007).

Психоаналитичната школа се опитва да обясни резилианса като нещо присъщо, което винаги е било в центъра на справянето с трудности и се вижда чрез понятия като трансфер, който помага да се символизира опитът, както и чрез сублимацията, идентификацията с агресора и алтруизма. Привържениците на резилианса не приемат това твърде свободно тълкуване на понятията, като подчертават, че за разлика от алтруизма, разбран като желание за другите, каквото е желанието за себе си, резилиансът подчертава важноста на приемането на другия такъв какъвто е. Психоаналитично ориентираният привърженици на резилианс-подхода артикулират също понятието за защитни механизми на личността. В няколко изследвания на еднородни близнаци (Pamfil, Mihaela, Claude de Tycheu, 2004) на основата на анализ на случай, според приети критерии за резилианс, се вижда че, този от двамата, който по-успешно се справя с травмата в ранното детство (на насилие, на изоставяне), притежава по-значителен когнитивен ресурс, който подкрепя способността му да символизира случващото му се и да продължи, както и разполага с по-голям набор от защитни механизми. Критериите за резилианс, които най-често се използват, са: способност за социализация и установяване на хармонични взаимоотношения с връстниците; способност за справяне с училище и овладяване на професия; способност да се конструира в юношеството без сериозни прояви на *angoisse* и чувство на вина, или други поведенчески симптоми; способност като възрастен да влезе в родителството без повторение на травматичния модел, преживян в детството и като възрастен да успее да конструира своя живот с друг, по един задоволителен в сексуален план начин.

Б.Сирулник е френски психиатър, който се опитва да аргументира феномена резилианс, опирайки се на теорията на привързаността, но и на значението на връзките изобщо, например връзката на „тютюр”, на етнологията и други. Според него все повече резилианс подходът намира приложение и потвърждение в различни сфери на помагане на хората, преживели травми. Резилиансът е „биологичен, психоафективен, социален и културен процес, който позволява ново развитие след травматизъм” (Б. Сирулник, 2011). Така нареченият „Международен Резилианс проект”, в рамките на който се набират данни от тридесет страни, резилиансът се описва като „универсална способност, която всеки индивид, група или общност притежава за да избегне, намали или преодолее разнобразието от нараняващи ефекти” (Grotberg, 1997, p.7). Между-културно понятието се възприема като способност за отстояване, защита или оцеляване след травматично преживяване. В този проект са наблюдавани и интервюирани около 1600 деца над 11 години. Децата и техните родители по целия свят са питани какви несгоди са преживели. Отговорите са многобройни, но сред тях има и много общи споделяния. Сред проблемните ситуации в семейството, подредени по честота на отговорите, са смърт на родители или прародители; развод; раздяла; заболяване на родител или друг член на семейството; бедност; преместване, на семейството или приятелите; инциденти довели до лични наранявания (контузии); малтретиране, включително сексуално; изоставяне; самоубийство; повторно сключване на брак; липса на дом; лошо здраве и хоспитализация; пожари, довели до лични контузии; насилствено репатриране на семейството; член на семейството, който е инвалид; загуба на работа или приходи на родител; убийство на член от семейството. В допълнение към това, децата и техните родители посочват и следните проблемни ситуации извън семейната среда: грабежи; война; пожари; земетресения; наводнения; пътни инциденти; неблагоприятно

икономическо състояние; статут на бежанци, нелегално пребиваващи; имигриране; имуществени щети в следствие на бури, наводнения, студове; политическо преследване; глад; малтретиране от не-роднина; убийства в близост до адреса на местоживеене; нестабилно правителство; суша.

(Ungar, M. 2005) аргументира, че резилиансът е повече от вътрешен капацитет, той установява, че „има сериозни доказателства, че резилиансът според опита на децата, *зависи повече от структурни условия, отношения и достъп до социална справедливост*, отколкото от индивидуални способности” (Ungar, M. 2005). Това разбиране би могло да бъде важно за разбиране на значението на професионалните усилия, както и на тяхното съдържание. Стефан Ванденсфелд (Vanistendael, S., 1996) определя за водещи фактори за резилианс социалната мрежа и приемането на детето като личност; способност да се намери смисъл в живота; способност и усещане за управление на своя живот; чиста любов; чувство за хумор.

Според известния английски психиатър и представител на този подход, Майкъл Ратер, (Rutter, M.1990) в перспективата на оценяването, предлага протективни фактори в дългосрочен план като съществуване на една протежирана област /семейство, училище, квартал, здравословно състояние/; позитивен опит във връзка с възрастните, с връстниците в подкрепящи и валоризиращи ситуации; система от вярвания или ценности, които позволяват да се придаде смисъл на събитията.

При обобщаване на определенията за феномена резилианс може да се срещне и тяхното групиране в три направления (Hart, A., D.Blinco, 2007). Първото представлява това, което авторите наричат „разпространен резилианс”, второто „реален резилианс” и третото „инокулиращ резилианс”. Популярният резилианс е резилиансът, използван в ежедневието за описване на всеки, който е преодолел тежка ситуация. В този смисъл, резилиансът е нещо, което почти всеки от нас притежава. Тези от нас, които са имали достатъчно добро детство, са преминали през много предизвикателства и трудности, дори те да са изглеждали напълно непреодолими. Ние живеем, обичаме, работим, придобиваме опит от скръбта и болката и след това ги преодоляваме.

Истинският резилианс е понятие, което се използва в сравнителен контекст и помага да се разберат различията между хората и техните преживявания. „Истинският резилианс се случва при хората, които са повече уязвими, отколкото способни да се справят с трудностите, отколкото бихме могли да очакваме, предвид обстоятелствата и в сравнение с това, което знаем, че се случва с децата в подобни ситуации. В случаите на истински резилианс е важно да се разбере какво е нещото, довело до такива неочаквано добри резултати и как това нещо би могло да се предаде на други. Дали е била „обикновената магия”, (Hart, A., D.Blinco, 2007), някаква основна ежедневна дейност или се е случила някаква организирана промяна, която е въздействала на най-ниско ниво”. Концепцията за истинския резилианс фокусира върху протективните механизми, които помагат на отделното дете да премине през трудностите и да израсне.

„Инокулиращият резилианс” – принципите са аналогични като при имунологията – затрудненията се разглеждат като ресурси или защитни механизми. Следователно, резилиансът като концепция представя възможност негативното да се преобрази в позитивно или поне да устоиш/ предотврати негативните последици на негодите. Изследванията откриват, че децата описвани като резилиантни, се открояват с по-добър външен вид, общителност и стабилна среда. Те са деца с формирана сигурна привързаност, които не са преживели загуби, не са подлагани на negliжираща грижа и не са потърпевши от дефицитите на родителите си. В този смисъл момичетата са по-резилиантни от момчетата. Отчита се и връзка с училищния успех. Всички тези фактори са мощна предпоставка за по-късен успех. Откритията за резилиантните фактори са много ценни, но те ни казват много за постигането на истински резилианс – какви са ходовете за постигане на напредък от децата в неравностойно положение.

Резилиант механизми според М. Рътър (Rutter, M., 1985) не представляват индивидуален белег или характеристика, а включват редица процеси, които обединяват доста разнообразни механизми. Той продължава да отчита нуждата от идентифициране на тези механизми, чрез които да се постигат най-добри резултати. Според М. Ратър един рисков фактор може да се счита за такъв в една ситуация, а в контекста на друга – като защитен. Следователно, това да ги нарича-

ме рискови фактори би могло да е подвеждащо. Констелацията от затруднения е с комплексна структура, което би могло да означава, че нещата не винаги са такива, каквито изглеждат. Защитата се крие в начина, по който хората се справят с промените в живота и действията им при стресиращите или неблагоприятните обстоятелства. В тази връзка, специално внимание трябва да се обърне на (заучените) процеси, които подобряват възможностите за ефективно справяне с бъдещ стрес и тези, които дават възможност на хората да преодолеят последствията от минали психо-социални опасности (Hart, A., D.Blinchow, 2007).

Особено интересна е гледната точка на Мастън (Masten, A. S., & Coatsworth, J. D. 1998), развиваща идеята, че резилиансът произтича от ежедневната магия на обикновените, установени човешки възможности. Идеята тук е, че малките неща в живота могат да имат сериозни последици, както и че веднъж разбрани, резилиант механизмите вече не изглеждат необикновени. В този смисъл социално-педагогическата дейност е разбиране като споделяне на ежедневието на децата в риск, съвместното изживяване на обичайни ситуации може да има значими последици, може да бъде една среща, която има повратен характер за човека. Идеята за „повратната точка“ включва и важни срещи в съществени моменти в живота на човек, които го карат да следва един или друг път, например сключване на брак с подходящ човек, подходящо приятелство (Hart, A., D.Blinchow, 2007).

Както се вижда от прегледа на схващания за същината на феномена резилианс и за факторите, които го определят:

- в повечето случаи, с които работим в социалната работа, това към което се стремим, е да подкрепим резилианса у страдащия човек;
- подкрепата за резилианс може да се прави през различно от теоретична гледна точка, но разпознаваемо познание;
- познанията за факторите, влиянията, които помагат на един човек да се справи, улесняват т.н. оценка на случая. Те позволяват помагащите специалисти да се съсредоточат в нуждите и ресурсите на отделния случай;
- факторите за резилианс са динамични, те са уникално творение на връзката между вътрешното и външното, и всяка връзка може да бъде или да не бъде сама по себе си нов фактор. При всички случаи структурата на живота и социалната мрежа имат значение. Връзката между детето и неговата среда минава през потребностите му от приемане, принадлежност, емоционална и физическа сигурност и пр. и тази връзка е в развитие и промяна, тя е динамична и „възползваща“ се.
- сред индивидуално-психичните фактори се открояват опорите от ранното детство и интелигентността, които му отварят повече ресурси в обкръжението, от които да се възползва и да ги осмисли.
- работата на помагащите специалисти има значение на конструктивна връзка и опора, на „достатъчно добро“ отношение, на „тютюр“, на структуриране на ежедневието, на учене, на информиране, на посредничество и пр.

5.2. Какво е подходът резилианс?

Резилиансът е *еклектичен мултидисциплинарен и мултитеоретичен* подход, който отваря пространство за среща и дискусии на човешкото познание. Той е по-скоро подход, т.е. стремеж да се ползва натрупаното познание като се опираме на *някои ключови разбирания*.

Ключово разбиране за този подход е, че способността, капацитетът на хората да се справят е по-значителен, отколкото предполагаме и помагането има за задача да подкрепи човека да мобилизира своите ресурси и се справи с проблемите си.

Следващо ключово разбиране е приемането на човека, преживял тежка травма като личност, човешко същество, не като жертва, пациент, търсещ помощ, уязвим и пр. Необходимо е да подкрепим резилианса в човека, т.е. общия му капацитет за справяне, ни кара да го възприемем като субект, който гради своите отношения с другите, а не само като човек с проблеми, жертва на насилие.

Подходът приема човека като *многопластов*, за чието разбиране се опираме на познания от психологическите школи, системен, динамичен, поведенчески и пр., но и психо-социални, социологически, културни и етнокултурни подходи. В този смисъл подходът респектира сложността и комплексността в произхода на проблемите и трудностите на хората.

Ключово разбиране за насоки на търсената и подкрепяната промяна у човека е към *осмислянето, разбирането, приемането от него на преживяното; откриване и развиване на идентичност, на представа за себе си като за човек, който е повече от травмата, който има избор.*

Работата с травмата в този подход е по-скоро директна, т.е. тя се назовава, помага се на човека да я разбере, да „научи“ за емоциите, които я съпровождат, за последиците, които има за него самия. Особено важно е помагането да се открият ресурсите в справянето със травмата на самия човек, силни страни, които той вече е ползвал, но не си дава сметка за тях. При този подход принципът за работа със силните страни намира смисъл в разбирането, че тези силни страни са индивидуални, че не става дума за противопоставяне на силни и слаби, а на способност всяка страна да бъде видяна и като силна. В такава ситуация неразрешимите проблеми придобиват друг нюанс, гледат се от друг ъгъл.

Подходът за резилианс е подход на действие, на интервенция. Именно центрирането към правене, не само проучване и анализиране, определя този подход като подходящ за социално-педагогическата работа.

- насока за търсене на решения;
- различен начин за разглеждане на неразрешими проблеми;
- предлага области на възможна интервенция, в които могат да се намерят елементи на резилианс;
- възможната интервенция се гради на базата на конкретните потребности, ситуация.

Подходът поставя *връзката между детето и възрастния като ключова*, и то връзка на безусловно приемане. За да бъде резилиантно всяко дете има нужда от поне един възрастен, който да го приема такова каквото е, да уважава човешката му същност, разбирана като субектна. Способността за привързване е изключително важна, тя може да бъде различна към двамата родители и тя е условие за създаване на връзки, включително интимни в по-късна възраст. Обичайно тази способност се изгражда от родителите. Подходът резилианс, основан на изследвания на справянето на хората, „отмества“ категоричната роля на родното семейство в този процес към един друг възрастен, „наставник“ на резилианс. Наставникът е именно човек, който може да приеме детето такова каквото е, да уважава неговата личност на човешко същество и този наставник може да бъде близък, свещеник, учител, друг професионалист и пр.

Подходът подчертава *огромното значение на родното семейство* и начина, по който то се отнася към детето, за неговата способност да се справя с кризисни ситуации. Семейството е базата, основата за развитие на детската личност, тя е това, което човек има предварително, без усилия и това имане, ако го има е богатство.

Ключово също е разбирането за капацитета на детето за мултипривързаност, т.е. разбирането, че детето може да развие повече от една връзки на привързаност, и те могат да бъдат източник на резилианс, ако родителят не е могъл да заеме това място. Социално-педагогическата работа в ранното детство може да намери своите опори в значението на привързаността, принадлежността, приемането и вписването на детето в рода и семейството. В този контекст е разбирането *договарянията, т.н. спогодби, или споделянето на грижата и отношението*, които очертават резилианс значението на разширеното семейство, приемното семейство, на училището, на общността, на квартала. Във всички тях и чрез тях е намирането на опори за детето и после юношата. Юношата може да реорганизира своята привързаност, може да разшири своята афективна констелация към принадлежност и връзки, към сексуален избор и намиране на смисъл, които да доведат до резилианс.

Ключова теза на резилианс подхода е тази за *значението на опора на социалната мрежа*, т.е. не просто социалната среда, а връзките в нея. Социалната мрежа участва в „остойностяването“ на човека и в този смисъл тя може да има силно компенсиращо влияние по отношение на обезценяващите влияния на други фактори. Социалната мрежа има значение за принадлежността на детето, юношата, възрастния човек към общността, квартала, града и пр. Резилиансът ни помага да се върнем към смисъла на нещата, да се запитаме как се случи така, че училището, а вече и детската градина се превърнаха в места, несигурни, непривлекателни за децата, често възприемани от тях като заплашителни. Как стигнахме до там да местим едно дете от една детска градина в друга, защото „застрашава сигурността на другите деца, или им пречи“? Как стана този подход вече „приемлив, нормален“ в началното училище? И може би ще ни позволи да се замислим как училището може да бъде сигурно място за всяко дете, и за нараненото също. Отговорът е прост – като го приеме като дете, като личност, а не само като ученик. Но изпълнението е трудно, изисква промяна на нагласата на възрастните – и родители и учители.

Екипът от професионалисти има важната задача да направи връзка на привързаност и тогава може да бъде „тьютор“ на резилианс. Той придружава детето в неговото социално-психично израстване, координира и оценява ефекта на намесите и ги променя в посоката на потребностите на детето. В зависимост от възрастта на детето и неговите специфични нужди, грижите за справяне в училище, за професионално ориентиране, взаимоотношенията с другите, трудности в социализацията могат да се поделят в екипа с другите членове – психолози, социални работници, педагози. В действителност е важно присъствието на други специалисти в работата с детето по няколко причини. От една страна по този начин се осигурява професионален отговор на нуждите на детето, което увеличава възможностите му за резилианс в по-късна възраст. Не толкова важно е и разширяването на спектъра от срещи на детето с други хора, което увеличава възможностите за среща с резилианс-наставник, този друг, който приема детето такова каквото е, приема го като личност, не като жертва и по този начин му отваря друга житейска перспектива, но и който става „специален“ за детето, понякога без да си дава сметка за това.

Резилианс подходът поставя под силно съмнение т.н. неутралност на помагачия, разбира на като отсъствие на човешка близост и отношения, като акцентира върху разбирането ѝ като автентично отношение на безусловно приемане на другия, на конструктивна връзка, на отсъствие на оценяване и осъждане. Така се легитимират връзките на различна близост, които възникват в процеса на помагане, без да се абсолютизират. С други думи отношението на помагане продължава да се базира на общото, но се признава възможността в определени случаи да възникне „специална“ човешка връзка, включена в професионалната, и тогава тя има шанса да бъде специален фактор за резилианс за човека в беда.

Интервенционните модели обхващат превенцията, разбираема „засилване на опорите на човека“ като подкрепа за добро родителство, промяна на институциите за деца в помагащите служби и институции. Става дума за понятията „добро третиране/отношение“ и понятието „споделено или съвместно родителство“, които ще бъдат разгледани като концептуализиращи социално-педагогическата интервенция.

Теоретичните опори при работа със случаи, при които има отчуждение, могат да се търсят в познанията за семейството като система, в познанията за детското развитие, теория на привързаността, теории за връзката родител-дете, теорията за споделеното родителство и други теории.

6. Концепция за споделено родителство

Концепцията за споделеното родителство е важна опора при работа при случаи на отчуждение, което може да се случи при развод или раздяла на двойката, която вече няма да бъде двойка, но ще продължи да има родителски функции, или при отглеждане на дете в алтернативна грижа, когато грижещите се съзнателно или не отчуждават детето от неговите родни родители или осиновители. Споделеното родителство има различни на пръв поглед смислови употреби. На първо място, то сякаш се отнася основно до споделяне на функции между двама родители, които са били съпрузи (двойка) и вече не са. С други думи споделянето функционира в контекста на разделяне на двойката, което като последица има и допълнителни раздели, и заедно изпълнение на посочените по-горе родителски функции. Споделеното родителство в тези случаи е съвместно реализиране на родителски функции в условия на разделено живеене, на не живеене като двойка. Става дума и за правно споделяне на родителските права и споделяне на грижата за детето/децата. В тези случаи родителите се договарят за начина на споделяне на грижите и отговорностите. Практиката на прилагане на такъв подход в европейски страни показва, че споделеното родителство би могло :

- да намали ефекта на травмата от раздялата на родителите;
- да осигури връзките с двамата родители, с техните родове и близки,
- да гарантира правото на контакт със всеки от своите родители;
- да осигури възпитателна среда на двама родители, които споделят отговорностите във възпитанието на децата си;
- да осигури постоянна и сигурна среда за отглеждане, макар и на две различни места;
- да намали риска от родителско отчуждение, както и от родствено отчуждение;
- да намали риска от емоционална злоупотреба на единия от родителите с детето.

Случай от практиката

След развода на родителите си, децата Н. на 9 г. и Е. на 12 г. живеят понеделник, вторник и сряда с баща си, останалите дни при майка си. В сряда винаги обядват при майка си. Понякога за уикенда уговорката се променя след договаряне и съгласуване. Удобство е, че родителите живеят в един квартал и децата не са сменяли нито училището, нито приятелите си. Имат си стая и в двете къщи. Децата се справят добре, повече от три години след развода няма изразени трудности в приемането на ситуацията, в отношенията с другите и към себе си.

Критиките към подхода се отправят както от гледна точка на нормативни, административни гледни точки, така и от психологически. В първия случай става дума за трудности, когато родителите живеят далече, посещението на училище поставя въпроси, пътуване и пр. Психологическата отправна точка е съвместимостта между равенството на родителите като права и тяхното неравенство като роли, в различните възрастови периоди, както се смята според някои специалисти и школи. Като пример често се дава дете под 3г., което основно има нужда от майка си и поделянето на грижите, може да бъде с недобри последици за него. В действителност децата имат много ресурси да се възползват от възможностите, които ситуацията им предоставя. Много често се поставя като аргумент против споделеното родителство при развод, необходимостта от постоянство в жизнената ситуация на детето, която му дава опори и смяната на стаите, на условията на живот, би могла да има тежки последици. Тук отново се очертава необходимостта от индивидуализиран подход и оценка на специфичната ситуация, но като обща аргументация би могло да служи дискусията за това кои са действителните опори в живота на човека – връзките или „свикването“ с едно място. Вероятно най-добре е да се съхранят повече опори, да има повече постоянни характеристики на ситуацията на детето. В крайна сметка отново се извежда на преден план *отношението* на родителите към споделянето на родителските отговорности, към другия родител, към детето и към себе си. Определящо за успеха на споделеното родителство е отношението към детето и неговото добруване. У нас нормативно такова родителство е невъзможно, което е едно „добро“ условие за невъзможност на родителите да останат заедно родители, когато вече не са съпрузи или двойка. Задължителното даване на родителските права само на единия родител прави разводите още по-сериозна територия за война, в която децата са изкупителна жертва. В стремежа да получат правата родителите стигат до крайности, които имат тежки последици за детето. Нашата система реално дава голяма власт на родителя, който получава правата върху децата и на практика съдейства за „отчуждаването“ на другия родител. Контактите с детето на „другия“ родител са изцяло в каприза на спечелилия. Ако, според нето, за детето е важно да поддържа контакт – той създава условия за това, ако (пак според него), тези контакти не са важни за детето, или (според него) са вредни за детето, той прави всичко възможно да ограничи или спре тези контакти.

Случай от практиката

Дете на 2 години и половина не познава майка си. Родителите се разделят, когато бебето е на 3 месеца. Оставят го при баба му (по бащина линия) за известно време, като причините и обстоятелствата се описват от двамата по различен начин, те се разделят по време на почивката, и от тогава майка му не го е виждала. Бащата е син на виген властимащ в малкия град и всички институции са на „негова страна“, включително системата за закрила. Всички са убедени колко лоша е тази майка, разказват митове и легенди по този повод, чиято достоверност не е търсена, а и не е толкова важна в случая. В идеологията на всички е оценката за по-добрия родител и за лошия, който не заслужава да вижда детето. Нещо повече, той би бил вреден за детето (според другия родител). Какъв е най-добрият интерес за детето не е въпрос, който изглежда дискуссионен. Майката се опитва по съдебен път да търси ползване на предоставените ѝ контакти (като привременни мерки), тъй като всеки път се намира причина да не бъде допусната до детето.

Случай от практиката

Дете на 2 години е отвлечено от баща си, след продължителна невъзможност да осъществява контакти с него, тъй като съпругата му е решила друго. Разводът се проточва, родителите се обвиняват публично, ползват всякакви средства и потърпевшо в най-голяма степен е детето. Бащата твърди, че повече от година не е виждал детето си, че не иска да бъде баща за уикенда, иска да се грижи за детето си, то да расте край него и пр. Майката също иска да се грижи за детето си, страхува се от бащата, опитва се да го отстрани от своя, но и от живота на детето им.

Динамиката на отношенческите семейни системи, пътя до раздялата на двойките

Даринка Янкова

Отношенческите системи и модел за разбиране на развитието на семейството – Лаймън Уин.

Според Лаймън Уин (Wynne L., Family Process, 1984) свързаността и отношенческите системи от повече от един човек съставляват системно ниво, което е различно от това на индивидуалната психология.

Според него пет процеса се разгръщат епигенетично в отношенческите системи:

• Привързаност.

За да стане подходящо за по – общ модел на свързаност, понятието привързаност/обгрижване трябва да може да се прилага през целия живот, не само за отношенческата система майка и бебе. Вайс е написал ценен обзор за разгръщането на системите привързаност/обгрижване през юношеството и в зрелостта. Вайс по скоро идентифицира три критерия за привързаност, нужда от близост до фигурата на привързаност в ситуация на стрес, повишено чувство за комфорт и намалена тревожност в компанията на фигурата на привързаност и подчертан дискомфорт и тревожност, когато открием, че достъпа до фигурата на привързаност е застрашен. Вайс прави заключението, че привързаността при възрастните е израз на същата емоционална система, макар модифицирана в хода на развитието, каквато е привързаността при децата. Най – очевиден момент на привързаността в живота на възрастните е влюбването, отношенческа промяна, която не е много различна от привързаността на майката към новороденото дете в своята интензивност и рязко начало. Този пункт е релевантен на дефиницията на Боулби за поведение на привързаност: Всяка форма на поведение, която довежда до това, че човек получава или поддържа близост до друг отграничен и предпочитан индивид, обикновено възприеман като по-силен или като по-мъдър. Ейнсуърт коментира, че в добрия брак всеки партньор от време навреме играе ролята на по-силен и по-мъдър за другия, така че получава сигурност и комфорт от другия, а също така иска да бъде с него и протестира срещу реална и потенциална раздяла.

• Общуване.

Лаймън Уин заема позицията, че необходимо предварително условие за общуването, е споделяният фокус на внимание, който води до потенциално споделени значения. Тази формулировка е близка до това, което Блакар нарича също най-базовото предварително условие за успешна комуникация, а именно че участниците са установили споделена социална реалност, общо тук и сега, в рамките на което може да стане обмяна на послания, в рамките на убеждението, че те са в една и съща ситуация. Сингър и Лаймън Уин формулират понятието комуникативна дивергентност, при която слушателят не може да конструира консистентен зрителен образ или консистентен конструкт от думите на говорещия. Общо взето всички са съгласни, че семейството и неговите заместители осигуряват основната рамка за научаване на общуването и другите основни умения за свързване, които се изплъзват в извън семеен контекст. Когато обаче комуникативните процеси се базират върху привързаността/обгрижването, участниците разполагат

с огромна информация. Без тази основа ще има оскъдност и липса на основна информация в комуникацията.

- **Съвместно решаване на проблеми.**

Съвместното решаване на проблеми и споделяният ангажимент в трайни и новопоявили се задачи се базира върху отношенческите процеси, които могат да създадат възможности за нов отношенчески растеж. Но без основата на привързаност и комуникативни умения, съвместното решаване на проблеми е обречено да е объркано и дисфункционално. Неефективното, нерешително и дезорганизирано съвместно решаване на проблеми в брака или семейството е голяма и очевидна трудност, която често е заявен проблем, водещ до консултиране и терапия. В съвременните школи на фамилната терапия акцентът върху съвместното решаване на проблеми е основен фокус за ефективна промяна. Обучението в комуникативни умения са основна и необходима стъпка за решаване на проблеми. Също така във всеки подход на семейната терапия семейните членове трябва да са достатъчно емоционално привързани един към друг, преди да научат комуникативни умения. Помагайки на семействата и двойките заедно да работят върху прости проблеми, може да им се помогне да се почувстват по-добре емоционално и да започнат да общуват по-ефективно. По-комплексното и трайно решаване на проблеми предполага преди това да има успех на по-ранни фази на развитие.

- **Взаимност.**

Взаимност е термин, който Лаймън Уин използва по специален начин, за да характеризира този стадий, който започва с признаване на трудностите, които не могат да бъдат разрешени в рамките на предишни форми на свързаност и предполага предоговаряне и понякога трансформация към нови патерни на свързване. Етапът на взаимност се гради пряко върху съвместното решаване на проблеми, защото в известен смисъл проблемът, който трябва да се реши, е дали взаимоотношението трябва да продължи и ако продължи, то при какви условия. Взаимността се отличава от другите форми на свързване по това, че се изисква всеки да наблюдава временно функционирането на системата, в която той или тя е участвала, тоест да заеме мета позиция частично извън системата. Истинската взаимност не само толерира раздалечаване в собствените интереси, но се гради върху признаването на тези естествени и неизбежни раздалечавания.

Провала на една връзка

Според д-р Джон Готман (Gottman J., 2011, The Science of Trust) доверието се изгражда от двойките, чрез умението да създават синхрон, съзвучие, да се настройат емоционално един към друг. В резултат на изследване на двойки той извежда две измерения на доверието. Първото се отнася до това дали партньорът е до нас и може ли да се разчита на него. Второто измерение е свързано с въпроса “Къде точно пасвам аз в мотивационната ти схема, в твоите планове сега и в бъдеще? Идвам ли на първо място по важност в сравнение с други хора, има ли други неща, които са с по-висок приоритет за теб?

Той определя големия въпрос на доверието като: Там ли си ти за мен?

За да се изгради конструктивен проект за създаване на доверие, е необходимо да се обсъди и разгледа умението за синхрон в няколко различни социални контекста.

Контекст 1: Съзвучие в моменти на плъзгащите се врати:

Ежедневните интеракции в една връзка са малките моменти, в които някаква нужда бива изразявана, и начинът, по който партньорът реагира, е тест за доверието. В тези моменти хората тестват дали може да се доверят на партньора си, той да се обърне, да реагира към изразената от тях нужда.

Във всяка връзка има такива малки моменти, които се разгръщат по определен начин. Това са обикновени моменти с обикновени решения, но много различни траектории и възможности за развитие. Има много такива моменти в една връзка. Във всеки от тях има една повратна малка точка – възможност или загубена възможност за свързване. Неуспехът да се отговори на нуждата на партньора в някои от тези моменти на плъзгащи врати може да не доведе до огромни негативни последици. Въпреки това, когато се съберат много такива избори, в които хората отхвърлят емоцията, вместо да се обърнат в съзвучие към нея, резултатът са две различни траектории, водещи до силно различни вселени. Тези чести моменти на плъзгащи се врати служат като малки тестове на доверие. Те са моменти на избор, когато партньорът директно или индиректно иска нещо. Авторите наричат това желание, покана за връзка, свързване. Прави се избор и партньорът има три варианта за реагиране на определено искане:

- обръщане към – позитивен отговор на искането, който може да е от своя страна с малък интензитет или силно ентусиазиран;
- обръщане настрана – игнориране; сякаш не е видял или забелязал искането;
- обръщане срещу – раздразнена или агресивна по своята същност реакция.

Контекст 2: Съзвучие по отношение на инциденти, за които се съжالياва

Инциденти, за които може да се съжالياва, са неизбежни във всички връзки и са част от нормалния курс на връзката. Те не са признак за лоша или неуспешна връзка, а само показват, че има двама души с много различно светоусещане и разум във всяка връзка.

Обяснение на провала в една връзка.

Ако негативните събития на двойката не са напълно преработени чрез съзвучие, тогава те биват запомнени и повтаряни непрекъснато в ума на човека. Доверието започва да се руши. Начинът, по който една връзка се проваля, е нещо, наречено „Ефектът Зейгарник“. Това е наблюдение, направено от психоложката Блума Зейгарник в едно кафене във Виена. Тя гледа как професионални сервитьори запомнят големи поръчки, без да си записват нищо, и после ги изпълняват безпогрешно. По-късно тя интервюира същите тези сервитьори и констатира, че след като изпълнят поръчката, те не си спомнят нищо от нея. Този феномен дефинира, че хората по-лесно се връщат към събития, които не са преработили и преживели напълно. Урокът е, че негативните чувства не изчезват само защото биват забранени.

Когато двойката се сблъска с негативно събитие или емоция във връзката си [Фаза 1], тя има пред себе си 2 пътеки за развитие в зависимост от реакцията на двамата партньори към инцидента или емоцията.

Едната възможност е случката да бъде посрещната с отхвърляне и негативната емоция да бъде неодобрена [Фаза 2]. Това често се случва, когато във връзката се наблюдава асиметрия на силата. Обикновено човекът, отхвърлящ негативните емоции, е по-силният в двойката в сравнение с този, чиито негативни чувства биват отхвърлени. Изразяването на негативна емоция или преживяването на инцидент и по-нататъшното неодобряване на ситуацията водят до „заливане“ [Фаза 3]. Това е състояние, в което партньорите са завладени от силен негативен афект и искат да са на всяко друго място, но не и заедно с партньора си. „Заливането“ предвижда вдигане на защитните щитове и води до това, че партньорите искат или да избягат, или веднага да се наложат над негативността на другия. В този момент те не могат добре да преработват информация и трудно изпитват емпатия или състрадание. „Заливането“ води до феномена Зейгарник [Фаза 4], неразрешените негативни емоции завладяват човешкото съзнание. Така те променят вечно менящата се „История за нас“ (история на връзката) [Фаза 5]. Инцидентите и отхвърлените негативни емоции се превръщат в емоционални рани, които се натрупват и водят до финалната фаза на бавна смърт на

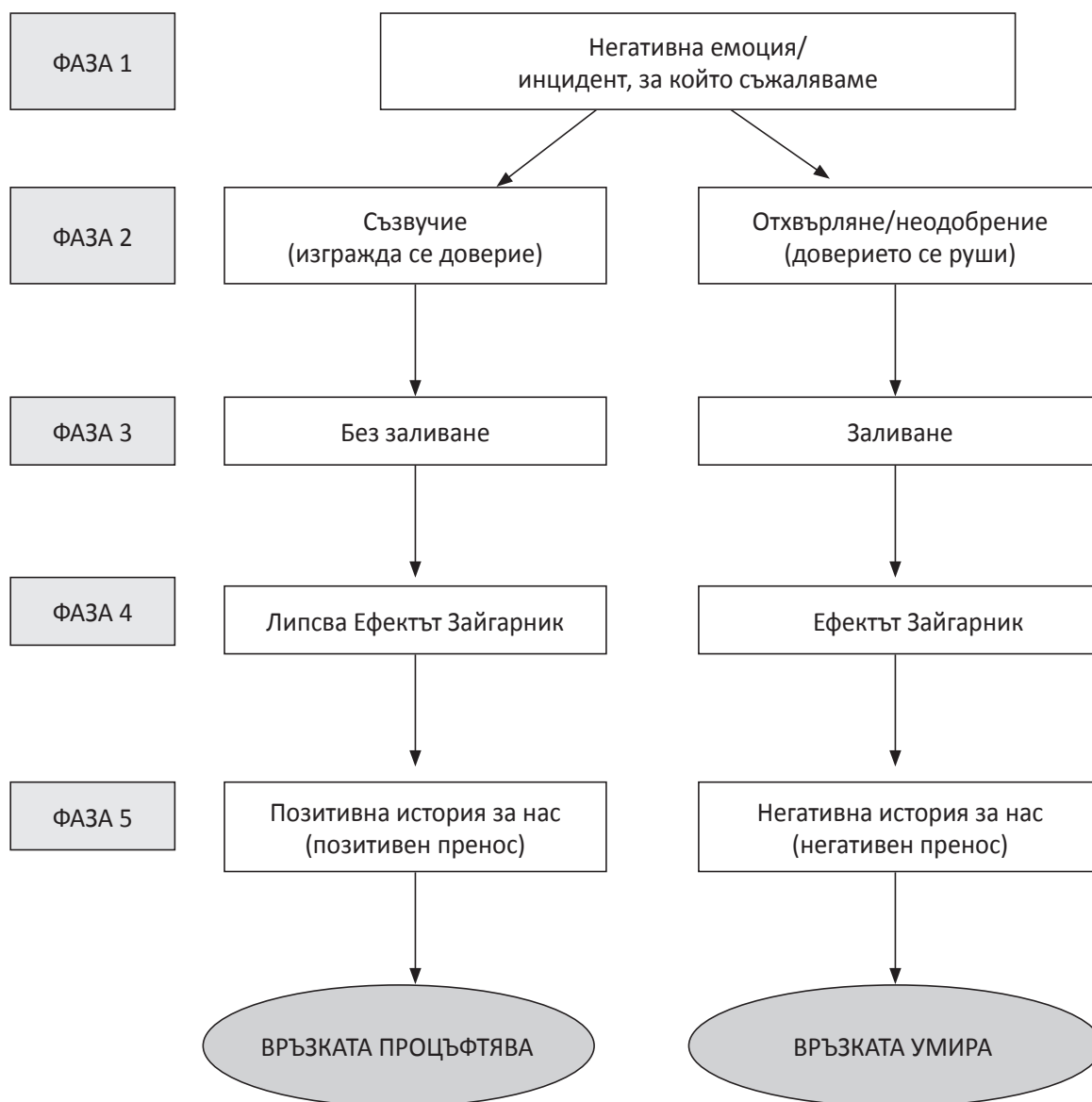
връзката. Хората прехвърлят тези събития отново и отново в съзнанието си, изучават всеки детайл и се опитват да извлекат смисъл от случилото се. Тогава те са изправени пред когнитивен дисонанс, вътрешно несъответствие. От една страна, искат да останат във връзката, от друга страна, осъзнават, че нещо не е наред, щом изпитват всички тези негативни емоции и не могат да прогонят емоционалните инциденти от съзнанието си. Този неудобен когнитивен дисонанс се разрешава, като хората убеждават себе си в една негативна история на връзката. Този процес включва приписване на негативни черти на партньора и сканиране на миналото за тях. Постепенно в съзнанието на партньорите започват да надделяват негативните моменти и впоследствие всяко положително действие на партньора бива пренебрегнато и омаловажено. Така връзката се запътва към своя край. Това е едната възможност.

Контекст 3: Съзвучие по време на конфликт

Когато партньорите са неспособни да оправят интеракцията по време на конфликта, конфликтът ескалира и те се оттеглят, конфликтът се превръща в абсорбиращо състояние и те са неспособни да избегнат заливането, тогава доверието ще бъде накърнено и разрушено. Този модел на конфликт ще се превърне в характерен как се справят двойките с всички конфликти, доверието накрая ще изчезне и двойката ще влезе в каскада на дистанция и изолация. В нея партньорите ще започнат постепенно да избягват да обсъждат проблема, ще започнат да вярват, че няма смисъл да се опитват да говорят с партньора си, накрая ще започнат да се избягват напълно, ще заживеят живота си паралелно, а не заедно и ще станат много нещастни и самотни.

Другият вариант за развитие на взаимоотношенията в двойката след негативно събитие или емоция [Фаза 1] изисква и различна реакция от страна на партньорите, а именно опит за настройване, съзвучие [Фаза 2]. Участниците в двойката трябва да обърнат внимание на партньора си, когато той има нужда да говори за негативна емоция или за инцидент, за който се съжалева. Тук може да направим аналогия между партньорите и музикален хор. Много лесно някой от певците по погрешка може да влезе в друга тоналност. Това е нещо естествено и за една връзка. Заради това, както в хора, трябва постоянно да се работи върху съзвучието на отделните членове, така и в една връзка двойката постоянно трябва да полага усилия да бъде в съзвучие. Поведение, базирано на осъзнаване на негативната емоция на другия, обръщане към нея, толерантност, неотбранително изслушване, разбиране и емпатия, е в основата на разговор, който може да създаде емоционално свързване и да доведе до фаза на „не-заливане“ [Фаза 3]. Показвайки подкрепа и желание за разбиране на емоциите на другия, партньорите предотвратяват негативния афект и успяват да преработят изцяло негативното събитие или емоция. Така те успяват да предотвратят и появата на феномена Зейгарник. Липсата на този ефект Готман и екип обособяват също като отделна фаза [Фаза 4]. Тъй като негативното събитие е изцяло преживяно, то не остава в съзнанието на участниците в двойката и така бива предотвратено образуването на емоционални рани.

Партньорите се чувстват разбрани и доверието между тях се затвърдява. Това води също така до позитивна промяна в историята на връзката [Фаза 5]. Настъпва положителна трансформация на това как партньорите възприемат взаимоотношенията помежду си. Те започват да приписват положителни качества един на друг, в съзнанието им надделяват положителните преживявания заедно и така връзката постепенно процъфтява.

Реконструирано семейство, развод

Разводът е продължителен процес на “нормална” криза в отношенията, който преминава през няколко етапа

1. Етап на ерозията – отчуждаване, раздалечаване, повреждане на все по-дълбоки нива в отношенията в двойката. Задачи на консултанта – оценка на дълбочината на повредата в отношенията, евентуално консултиране за раздяла.
2. Етап на раздялата – физическа раздяла, юридически развод. Задачи на консултанта – подкрепа и за двамата партньори, съветване относно участието на децата.
3. Етап на траура – сблъскване със загубите, придружаващи всяка раздяла. Задачи на консултанта – според фазата на траура, в която се намират партньорите:
 - Фаза на отричането – въвеждане и отстояване на реалността по терапевтичен начин, емоционална подкрепа и удържане;
 - Фаза на гнева – емоционално удържане;
 - Фаза на депресията – емоционална подкрепа, въвеждане на бъдещето, окуражаване на

грижа за себе си.

4. Етап на “второ юношество” – наваксване на преживявания и отношения, много краткотрайни връзки, приповдигнато настроение и чувство на свобода. Задачи на консултанта – удържане от създаване на втори брак (ако има заявка за консултация).
5. Етап на тежката работа – осмисляне на отношенията, собственото участие в тях и собствената отговорност за развода. Задача на консултанта – анализ на отношенията с бившия партньор и участието на клиента в тях, откриване на повтарящи се патерни на отношения и окуражаване на промяна в тях.

Семейство с един родител – трудности и проблеми

- Икономически трудности.
- Трудности в родителстването – митът за семейството с един родител като за “дефектно” семейство, трудности в удържане на границите на субсистемите.
- Митът за “лошия родител” и развитие на детето.

Реконструирано семейство

- Митът за втория брак и неговото отричане – семейството се държи така, сякаш не е имало първи брак, скъсване на връзките с децата и партньора от първия брак и т.н.
- Митът за “лошия предишен партньор” и влиянието му върху изграждане на новата съпружеска субсистема.
- Договаряне на родителската субсистема.
- Граници и близост в реконструираното семейство.

Последици за децата и родителите при конфликтна раздяла и несподеляне на родителството след раздяла на двойката

Проф. Нели Петрова

Последиците за детето могат да бъдат притеснителни, когато родителите не са в състояние да родителстват заедно след раздялата им като съпрузи, като двойка. Конфликтната раздяла може да бъде идентифицирана като *емоционално насилие* върху детето/децата. Понякога чрез детето, родителите *упражняват насилие един върху друг и заедно върху детето*, понякога не могат да се разделят години наред. Те често провокират чувство на вина, лоялността на детето си, конкурират се за него, което като последици има несигурност у детето, страх и притеснения да не бъде изоставено, желателно поведение към всеки от родителите и риск от манипулативно поведение.

Понякога родителите стигат до злоупотреба с правата на другия родител и с тези на детето и съзнателно или не искат, заличавайки партньора си от своя живот да го „заличат“ и от живота на детето.

1. Синдром на родителско отчуждение

Родителското поведение на „премахване „на другия родител може да доведе до т.н. Синдром на родителско отчуждение при децата, РАС синдром (Gardner, Richard A.,1999; (Gardner, Richard A.,1985). При него децата проявяват поведение, което е резултат от повече или по-малко съзнателно поведение на програмиране и манипулиране от другия родител. РАС „означава безкомпромисното обръщане на детето към единия – добрия, обичания – родител и също толкова безкомпромисното отвърщане от другия – лошия, мразения – родител в контекста на конфликтите за родителските права и правото на лични отношения на родителите с децата. За да се стигне до там, според Ричард А. Гарднър, отчуждаващият родител ползва програмиране и манипулация, своите близки, възможности дори за физическо отдалечаване на детето, като отвлечане, скриване, заминаване в чужбина и пр. в резултат на тези действия. Обикновено се говори само за недостатъците и грешките на този родител, извън всякакъв контекст той се назовава с обидни имена, обвинява се в необяснима промяна, преувеличават се определени характеристики и пр. Чрез сложните механизми на лоялност, привързаност, страх от изоставяне и пр., при детето се появяват симптоми, които авторът дефинира по следния начин:

Кампания на отблъскване и омаловажаване на родителя, който няма родителски права върху детето.

Детето представя отчуждения родител по изключително очернаещ начин, отхвърля и омаловажава всички негови усилия за връзка с детето. Отхвърлянето поставя детето в голямо вътрешно напрежение, и то често не е в състояние да каже нищо конкретно, просто казва „това е така, това знам“, „не я искам, тя е вещица“, „той е груб“ и пр. Може да се стигне до изнудване за условията за виждането с другия родител при изпълнение на режим за контакти, като се ползват изрази, които са на възраст: „ако ни даваш повече пари, тогава...“

Абсурдни рационализации

За своето враждебно поведение децата създават ирационални и абсурдни оправдания. Те не приемат разясняването на събитията или корекциите на погрешната информация, внедрена от родителя – манипулатор. Абсурдните рационализации често приемат формата на обвинения в психически или физически тормоз и не се разпознават от вещите лица, защото детето е крайно убедително чрез чувствата, които демонстрира, „когато съм бил бебе, тя е щяла да ме изхвърли, ако не е бил татко“, „той никога не е давал стотинка за храна, само баба и дядо....“ , „в хладилника никога няма нищо за ядене“ , „кара ме да си пиша домашните“, „имам право да не го виждам“ и пр.

Липса на нормална амбивалентност

Всяка човешка връзка е амбивалентна, т.е. противоречива. Има моменти, когато обичаш някого, има моменти, когато изпиташ яд и гняв към него. При децата с РАС обаче няма такава двойственост на чувствата – те са еднопосочни. Ако ги помолите да опишат своите родители, ще видите как единият родител е само добър, другият е само лош. Има пълна амнезия върху хубавите спомени преди разводи или раздялата на родителите. Симптомът на липсващата амбивалентност е важен при диагностиката за състоянието на детето при експертиза от вещи лица, при работа на социален работник с детето.

Автоматично вземане на страна.

Децата автоматично подкрепят отчуждаващия родител без колебание и независимо от информацията или фактите, които се обсъждат.

Разширяване на враждебността върху цялото семейство.

Постепенно враждебността и отхвърлянето се пренасят към близките и роднините от страната на отчуждения родител и към тях се проявяват същите симптоми на агресивно отхвърляне със същите абсурдни рационализации.

Проява на феномен на личното мнение

Детето винаги изтъква, че това е неговото мнение и то е убедено, че не му е натрапено от никого. То винаги подчертава своята независимост, а програмиралият го родител се гордее с неговото самостоятелно мислене. „Той ще реши дали иска да се вижда с него, непрекъснато повтаря майка на деветгодишно дете, което от три години не е виждало баща си“.

Отсъствие на чувство за вина

Може ясно да се види, децата не се чувстват виновни. Те не виждат нищо лошо в това, че отхвърлят и очернят един родител. Не показват благодарност за финансова подкрепа, за подаръците от мразения родител, приемат ги като нещо, което им е дължимо.

Скрити сценарии.

Това са сценарии, които децата разказват като нещо ясно и категорично, обикновено те възпроизвеждат сценарии на отчуждаващия родител – „тя пак ще започне да пие и ще ме изостави“, „той ще ни бие, защото пие“, „тя иска да ни отрови, за това не ядем нищо от нея“, „баба ми умря, защото той....“ и пр.

Някои специалисти наричат това поведение на отчуждение като „емоционален инцест“ (Goudard, B., 2012), други отричат този феномен като ненаучно доказан (Bruch, C., 2001). Самият Гарднър (Gardner, R A., 199) определя проявите на синдрома в три фази. Първата фаза е леката фаза, когато има по-малко от осемте посочени симптома. Практиката показва, че симптоми от този порядък се срещат винаги при развод, като последица от трудностите на раздялата. Срещите се случват, макар и с проблеми.

Случай от практиката

Дете на 5 години отказва да се среща с баща си. Родителите са се развели преди две години и момченцето е останало с майка си и нейните родители. Не е виждало баща си повече от година и половина. На последната среща бащата и майката са се скарали и бащата ударил бившата си съпруга пред детето. В семейството на майката за бившия съпруг се говори като за насилник, неудачник, с възмущение, враждебност, отхвърляне. На майката се гледа като на жертва, която има нужда от закрила и изглежда тя приема това отношение като адекватно. Бащата настоява да се вижда с детето и майката казва, че тя не се противопоставя, защото си дава сметка, че детето има нужда от контакт със своя баща. Срещите се извършват в ЦОП и се медиират от психолог. Детето отказва да се види с баща си, майката стои до него, гали го и му говори: „Не се бой, аз съм тука, не се притеснявай...“. При едно от идванията на детето в Центъра срещата става случайно в коридора. Бащата е донесъл играчки и се опитва да говори. Детето се е сгушило в майка си, но се опитва скришом да поглежда баща си. Психологът се договаря с детето, че бащата може да влезе в кабинета само да го види, че детето ще говори с него само когато и ако реши. Първоначално майката също е в кабинета, защото детето отказва да бъде без нея. Постепенно и в резултата на работата с майката по посока на промяна на нейните послания към детето, детето започва да остава само с психолога, а бащата присъства. След продължителна работа детето разбира, че може да говори с баща си, без това да бъде „предателство“ към майка му и контактът постепенно се възстановява. Като последица, детето започна „да се отлепя“ от майка си, да играе спокойно със своите връстници, да става по-автономно.

Обикновено с помощ или без, родителите успяват да поставят интереса на своето дете на преден план и не се стига да следваща фаза, при която има наличие на всички симптоми. Срещите почти не се случват, но са възможни. Третата фаза е фанатична, срещите са невъзможни.

Случай от практиката

След развод баща отвлеча двете си деца в чужбина и повече от две години не ги откриват. В доклади на службите от съответната страна е написано, че децата говорят със заучени фрази, отказват храна, хигиената им силно занемарена, никаква комуникация не е възможна. При завръщане у нас децата отказват контакт с майката и са настанени в кризисен център. Постигането на връзка от страна на специалистите изисква повече от три месеца и след това работата е продължителна и неустойчива.

При нарушени контакти се предлага услугата медиирани срещи (Петрова-Димитрова, Н.2013 г.)

Методика на социалната психопедагогическа работа за възстановяване на връзка родител-дете

Проф. Нели Петрова

1. Основни принципи на методиката на социално-педагогическа работа

Основните принципи при социално-педагогическа работа с деца и семейства при развод или раздяла на родители или други ситуации на прекъсната връзка са:

- Гарантиране на правото на детето да има контакт с двамата си родители, гарантиране на право на избор за начина на този контакт, като поставяме сигурността и добруването на детето на първо място;
- Приемане и уважение на личната история на детето и подкрепа за нейното конструктивно интегриране. Разбиране на значението на символичния характер на връзката на детето с всеки от своите родители;
- Зачитане на достойнството на всеки от родителите и недопускане на дискредитирането им пред детето.
- Индивидуализиране на работата в зависимост от оценката и прилагане на адекватен подход и методика на работа.
- Психо-педагогически подход, основан познание на човека, неговото развитие и промяна, семейството, семейните системи.
- Приемане на отчуждението на детето от единия от родителите като емоционално насилие и злоупотреба.

Основните стъпки в методиката на работа могат да се очертаят през спецификата в работата със случай, разгледана през случая на всеки от членовете на семейството и на семейството като система, както и през специфичните техники в интервенционната фаза.

Спецификата на работа по случай се определя от възрастта на детето/децата, етапа на отчуждение, етапа на раздяла на двойката.

Работата по случай преминава през проучване и оценка, споделяне на оценката и договаряне и планиране на интервенциите.

2. Проучване и оценка при случаи на раздяла и отчуждение на детето

2.1. Особеностите на заявката за възстановяване на връзка родител – дете

Заявката за работа със семейство в раздяла и трудности на връзката на детето с някой от родителите или близките³ може да бъде подадена от единия родител, от системата за закрила след сигнал, от съда. Заявката може да бъде за оценка, за подкрепа на някой от родителите или на детето, за изпълнение на съдебно решение за подготовка на детето за връщане на някой от родителите, за възстановяване на контакти или за приемане на раздяла.

Особеностите на заявката при работа със случаи на родителско отчуждение много често е в разликата в действителните заявки на родителите, както и липсата на доброволност в голяма част от случаите.

Разликите между заявките на двамата родители най-често се проявява като търсене на страна, на съюзник. Всеки от родителите се опитва да убеди специалистите в своята правота и в грешките на другия.

Понякога дори при доброволна заявка от страна на някой от родителите в действителност отсъства желание за подкрепа и те са мотивирани не от осмисляне на необходимостта от ползване на услуги за справяне със ситуацията по най-добър начин за детето, а от „принудата“, идваща от страна на адвокатите им за представяне пред съда на доказателства за добро родителство от тяхна страна.

По-често заявката идва от отчуждения родител, който търси начин да възстанови връзката с детето си, а останалите членове на вече разпадащото се семейство са насочени принудително. Понякога съзнателно или не мотивите обхващат и „продължаване“ на връзката с бившия вече партньор.

Какво правим?

Случай от практиката

К., на 9 г.. Дете на 9 години К., момче е насочено за ползване на подкрепа за възстановяване на контактите с баща си. Родителите са разделени от 2 години, като причина за раздялата, според майката е физическо насилие от страна на съпруга и. Родителските права са присъдени на майката, бащата има определен режим на срещи с решение на съда. В продължение на повече от година детето осъществява срещите с баща си. Според майката детето страда от срещите с баща си, тъй като е груб с него и прибягва до физически наказания. Това е повод тя да започне да възпрепятства срещите с бащата. Бащата търси подкрепа в ОЗД и ОЗД издава направления за ползване на услуги в ЦОП.

2.2. Организиране на мултидисциплинарна и междуинституционална среща.

Изключително важно е да се проведе среща между ОЗД и доставчика на услуга заедно с членовете на семейството, с участието на детето, ако възрастта му позволява. На тази среща е необходимо ясно да се договорят параметрите на действие, смисълът му, да се съобразят тези параметри с очакванията на родителите и на детето. Важното на тази среща е да се даде мястото на закона, ясно да се представят решенията, мерките, последиците от тяхното спазване или неспазване, отговорностите на страните.

3. Отчуждението от някой от родителите може да бъде резултат и от поведение на институция или отделни хора при алтернативна грижа. Напоследък зачестиха случаи на „отчуждаване“ на дете от своите биологични родители или от бъдещи осиновители от страна на структури на закрила на детето, на ЦНСТ или приемни родители.

Случай от практиката

К., на 9 г. Организирана е среща от водещия случай при ОЗД с участието на доставчика на социални услуги в ЦОП и родителите на К. На срещата се обсъжда ситуацията и необходимостта да се възстанови контакта на момчето с баща му. Майката заявява, че детето не желае да се вижда с баща си и тя няма да го насилва.

Представител на ОЗД дава нормативната рамка на случая – решението на съда за режим на срещите между бащата и детето, предписанията към майката и заповедта за ползване на услуга, последиците от неспазване на мерките, заповедта към бащата за ползване на услуга и заповедта за ползване на психологическа подкрепа за детето и медиации срещи с бащата.

2.3. Сформиране на екип и разпределение на ролите

Заявката има ключово значение за определяне на състава на екипа, който ще работи по случая. Практиката на ИСДП е в специализиране на психолозите и социалните работници за работа с деца или с родители. По този начин всеки от потребителите на услугите може да бъде посрещнат като клиент с неговата специфична заявка, трудности и нужди. В случаи на родителско отчуждение по-добрата практика е да има *различни специалисти за всеки от членовете на семейството* още при стартиране на работата. Този подход позволява да се посрещне действителната индивидуална заявка на всеки от участниците в променящата се семейна система, да се избегне борбата за вземане на страна, да се постигне по-голямо доверие. Важно е обаче това да не бъдат самостоятелни случаи, а да се изгради именно екип по случая, който е наясно със своите цели – най-добрият интерес на детето/децата.

Случай от практиката

К., на 9 г.. Екипът формиран около случая се състои от водещ социален работник от ОЗД, ключов социален работник на майката с направление за оценка на родителския капацитет и консултиране, ключов социален работник на бащата с направление за оценка на родителския капацитет и психолог за работа с детето с направление за оценка на връзката на детето с всеки от родителите и психологическа подкрепа.

2.4. Индивидуално договаряне на работата с всеки от членовете на семейството

Договарянето се основава на смисъла и ползата на всеки от участниците от работата, която предстои.

Ползата на първо място търсим в загрижеността на всеки от родителите за доброто на детето му. С други думи, неговата полза, дори на пръв поглед да изглежда, че я няма, е на практика полза за добруването на детето.

А. Договаряне и проучване на отчуждения родител

Много е важно при всяка среща да сме сигурни, че клиентът е наясно със целите, със смисъла на въпросите, които задаваме, какво ще представлява оценката и че тя ще бъде споделена с него.

Договарянето има за цел информиране на клиента, определяне на зоните на проучване, на важността на информацията за оценката и важността на оценката за клиента, както и на поставянето му в активна позиция на партньор, който участва в този процес и чиято роля в процеса е изключи-

телно важна.

Родителят, който е отчужден по-често е кооперативен в началото на работата, тъй като възприема услугата като насочена към него. Важно е той да усеща добронамереност у своя ключов специалист, който едновременно с това би следвало да внимава и обмисля своята позиция спрямо клиента – на експерт, на защитник, на застъпник, на посредник, на консултирач и да се опитва да си дава сметка как е възприеман от клиента. Добре е посланието, което даваме, да е, че ние сме „на страната на детето“, не на някой от родителите му и че няма да вземаме страна в техния конфликт. По време на проучването е важно да насочваме родителя да говори за себе си, за своите преживявания, спомени, чувства, разсъждения. Понякога е доста трудно да се удържи превръщането на проучването в обвинителни монолози към другия родител, неговите близки. В такива ситуации можем да предоговаряме смисъла на срещите и на проучването и да проявим настойчивост за изпълнение на договореното. Разбира се, настойчивостта също трябва да е добронамерена и да очертава ползите за клиента. При *отчуждения родител* смисълът и ползата са видими и договарянето сякаш протича по-лесно. Много често обаче, договарянето се превръща в прехвърляне на отговорността за всичко случило се и за бъдещата промяна върху социалните работници.

Добре е също да се провери и хипотеза за манипулиране/съблазняване/предизвикване на съчувствие, които съзнателно или не отчужденият родител може да използва в отношенията си с помагащите специалисти. Добре е да се има предвид, че понякога е трудно да се разбере дали насилието чрез отчуждаване не е отговор на предишно насилие, което отчужденият родител умело прикрива.

Случай от практиката

Отчужден баща, продължително време успява да се представи като жертва на бившата си съпруга, която се опитва да прекрати всички контакти на сина им с него. Жената твърди, че това е поради физическо насилие над нея и над детето, което той отрича. Детето има ясно разпознаваеми симптоми на отчуждение, но по време на срещите с баща си в защитена среда постепенно се отпуска и общува спокойно с него. Екипът специалисти все повече приема хипотезата за отчуждение, когато в срещите си с бащата все повече се появяват поведения на натиск, на притискане, на negliжиране на нуждите на детето. Екипът започва да проверява хипотеза за това, че бащата може би е бил наистина насилник.

Очакванията на отчуждения родител са за осигуряване на контактите, убеждаване на другия родител, дори понякога за възстановяване на техните отношения. В договарянето с отчуждения родител е важно да: договорим целите и ползите, очакванията и отговорностите, границите на помощта, характера на предстоящата работа и важноста на постигането на споразумение между родителите и поемане на грижата за детето им от двамата.

Б. Договарянето с отчуждаващия родител също се основава на първо място на неговата загриженост за доброто на детето и неговата полза в тази съвместна работа е именно в интереса на детето. Контактът с този родител обикновено е труден, по-често той не е кооперативен, опитва се да манипулира, представя се като защитник на детето, което не иска да види другия родител, страхува се от него. В тази ситуация договарянето за него сякаш няма смисъл. Интересът или ползата за този родител често е и запазване на властта, която има и която често е дадена именно от вън, от решението на съда, а и от липсата на санкции за неговото нарушаване.

Основната техника при договарянето и с двамата родители би трябвало да бъде директното назоваване на фактите и на законовите разпоредби, без да се влиза в спор или осъждане. „Според информацията, която имаме в доклада от... Вие пречите на контакта на детето с баща му. Нашата работа предполага да разберем причините за това и да Ви подкрепим да помогнете

на детето си да възстанови контактите с баща си. Предполагам, че Вие имате причини да се противопоставяте на решенията на съда, ще можете да ги спделите, да обсъдим заедно ситуацията и да потърсим възможните решения, които ще са в интерес на Вашето дете. ” Или „Вие сте родителят, вие можете да ползвате всички законови средства. Ние можем да ви осигурим подкрепа, да осигурим защитено място за срещите Ви с детето, можем да се опитаме да подкрепим детето в справянето му с тази трудна ситуация. Ние не можем да доведем детето тук. Също така ние няма да вземем ничия страна...”. Директното назоваване помага да сложи граница на манипулирането, което отчуждаващия родител се опитва да прилага не само към детето, но и към нас. Важно е също това директно говорене да е към „възрастния” у родителя, т.е. не към огорченото, ядосано, гневно, отчаяно и пр. „дете” в неговата личност, не към морализаторстващия свръх-аз, а към разбиращия, мислещия, разумния човек. Това обаче означава, че социалният работник също се е справил със своите негодувания, предразсъдъци, и е способен да влезе в контакт със своя „възрастен”.

Една от сериозните трудности при договарянето е стремежът на всеки от родителите да говори повече за другия, не за себе си. Добре би било още при договарянето да се опитаме да въведем очакването родителят да споделя своите преживявания, своята история, своите страхове и желания, своите очаквания.

В. Договаряне с детето понякога е голямо предизвикателство. То включва ясно посочване на причините за срещите и за идването на детето да ползва услугата. Важно е да се прави разлика между терапевтична работа и социална услуга, насочена към защита правата на детето. Практиката на ИСДП е да се работи индивидуално с детето, обикновено на възраст над четири-пет години. Деликатен е въпросът за договаряне при присъствие на някой от родителите. В тази ситуация е добре, ако е възможно да бъдат и двамата родители или никой, тъй като присъствието на когото и да било по отделно би довело до различни емоции. При децата под три години срещите обикновено се правят в присъствие на родителите или на един от тях.

В работата с детето не „чакаме” заявка от самото дете, по която да се работи, а работим по заявката на системата за закрила. Ползата на детето би могла да бъде в осигуряването на място, където може всичко да се каже, без страх, че мама или татко ще се обидят, разсърдят, място, където детето може да говори това, което то иска и смята за важно. В зависимост от възрастта и степента на отчуждение е добре да се въведе закона, т.е. това не е каприз на социалния работник или на психолога, това е решение на съда, или законът казва така, Конвенцията за защита правата на детето казва

Важно: Договарянето не е поставяне на нашите условия, които клиентът би трябвало да спазва. Договарянето е среща между очакванията, желанията, възможностите на социалната услуга и на човека, който я ползва. Тази среща е равностойна, властта не е у социалната служба. Предварителната професионална рамка е важна, но нейна характеристика е гъвкавостта и да отрази индивидуалността на случая. Усилията на специалистите би трябвало да са насочени към назоваване на рамката, която е определена от принципите ни на работа, от нормативната уредба и решенията на компетентни органи, към разбирането на тази рамка не като каприз, а като закон. Важно е също рамката да се договори действително, т.е. тя да бъде гъвкава в сферите, в които това е възможно – очаквания на всеки от участниците, време и място на срещи, възможност за предоговаряне в различните етапи на работа, границите на конфиденциалност и пр.

Методи и техники: договаряне, ангажиране, директно назоваване, въвеждане на закона, настрояване.

2.5. Проучване за оценка.

Проучването зависи от заявката за оценка – на родителски капацитет, на привързаност на дете към родители, на връзка между дете и родител, на наличие или не на отчуждение и др. Проучването следва заявката.

Много често при развод на родители съдът или структурите по закрила очакват изработване на т.н. оценка на родителския капацитет, която да послужи за вземане на решение, кой от родителите да упражнява родителските грижи, при кого ще живее детето или децата. Тази социална услуга изисква сериозни усилия за поемане на професионален ангажимент, който може да има сериозни последици върху бъдещето и целия живот на членовете на семейството.

Оценката на родителския капацитет се извършва на основата на поредица срещи и интервю, които позволяват набиране на достатъчно и надеждна информация. Срещите са веднъж или два пъти седмично, като е добре на проучването да бъдат посветени две-три срещи. Валидността на оценката е свързана с надеждността на набраната информация. Проучването да се прави най-вече чрез интервю и директното наблюдение. Използването на тези методи изисква добра подготовка у специалистите и добро познаване на особеностите на възрастта на детето, на семейните отношения, на фазите на преминаване през раздялата.

Проучването е насочено към: проблема, историята на проблема, историята на живота, начините на справяне, опорите, представите за решаване на проблема.

При проучване на проблема, например раздялата на двойката и как това се отразява на родителството, се опитваме да разберем кога се е случила, по какви причини, как са започнали тези причини, защо точно в този момент се е случила раздялата, какви са били преживяванията на клиента. По отношение на историята на живота е важно да разберем представите за семейство, връзката с родното семейство, отношенията в родното и нуклеарното семейство, ролите, границите, правилата и нормите, как е посрещнато детето, чие име носи, кой и как се е грижил за него. По отношение на актуалната ситуация търсим информация за отношения, как всеки от партньорите приема и преживява раздялата, как детето приема и преживява раздялата, какво правят за улесняване на ситуацията и пр.

Част от оценката на капацитета, както и от оценката на детето, е оценка на връзката на детето с родителя. Тази връзка трудно може да се изследва само през думите, ето защо е добре да се правят срещи, на които детето и родителите или с всеки от родителите е заедно. Наблюденията могат да бъдат в кабинета в центъра, но и в домашна среда, където са по-естествени.

Методи и техники за проучване:

А. Интервю:

с отворени въпроси, стимулиращи свободния разказ – разкажете за..., и после..

обратна връзка – активно слушане; вербализиране на чувства – изглежда сте се чувствали...; обобщение – ако правилно разбрах.., както казахте, вие казахте, че;

въпроси за справяне – можете ли да кажете, кое Ви помогна да се справите с..., да продължите да.....

с двамата родители заедно или с цялото семейство – циркулярни въпроси, техники медиатори, т.е. фотоезик, гъска, жива скулптура, копчета и пр.

Б. Директно наблюдение на отношения на детето с всеки от родителите, с близки, с професионалистите, поведение към другия родител, към детето, към професионалистите, на връзка между вербална и невербална комуникация.

В. Смяна на роли – за да разберете по-добре може да помолите родителя той да влезе в ролята на детето, на друг член семейството, а Вие да бъдете в неговата роля, така че той да може през думи да покаже това, което иска.

Г. Фотоезик – тематични серии от снимки, които да подпомогнат говоренето. Снимките може да са на специалиста, може да са семейни снимки, да ги донесе самия родител или детето.

Д. Копчета – с помощта на копчетата да се покажат вътресемейните отношения. На децата се предоставят разнообразни копчета по форма и вид. Задачата е да направят история за семейството. С помощта на копчета децата изразяват динамиката и отношенията в семейния си живот. Те избират различни копчета, за да онагледяват дадени персонажи, разполагат ги в пространството и говорят за това какво символизира това копче и с какво го свързват, как виждат отношенията между различните участници.

Е. Рисувателни и игрови техники при децата.

Насоки за саморефлексия на помагащия специалист:

По съдържанието – *какво научих, какво разбрах, какво още имам нужда да разбера и да науча.*

По процеса – *каква връзка изградих с клиента, как ме възприема, аз как го възприемам, какво е личното ми отношение към проблема, към човека, изразих ли го, кога, как, как реагира другият...какви емоции буди у мен този случай, асоциации.*

2.6. Формулиране на оценка

Оценката всъщност е набор от нашите хипотези и заключения. Те възникват и биват проверявани още по време на проучването и в този смисъл двата етапа на оценката са условно разделени. С други думи оценката включва вече проверени хипотези, които ние бихме могли да защитим и аргументираме, включително през познанието. Ясното теоретично аргументиране е особено важно и в контекста на използването на тези оценки за вземане на решение от съда.

Оценката в случаи на родителско отчуждение може да има различно съдържание:

- На родителски капацитет;
- На привързаност/връзка на детето с единия или с двамата родители;
- На наличие и степен на отчуждение.

При оценка на родителски капацитет интерпретацията на набраната информация, т.е. оценката обикновено се прави именно по отношение на изпълнение на основните родителски функции – родство и принадлежност, възпитание и грижа, социални перспективи и социално включване. Във всеки от тези раздели се прави заключение за ресурсите и силните страни, за трудностите и проблемите, произтичащите от тях нужди на родителя, но и на детето и рисковете, главно за детето.

При изготвянето на оценки на родителския капацитет е важно да се изразява професионално становище през нуждите на детето, но е важно да се отчитат интересите на детето от контакт с двамата родители. Не бива да се взема страна, да се етикетират родителите като добри или лоши, като правилни или не, както поради отсъствието на правомощия за такова оценяване, така и поради сложността и комплексността на отношенията в едно семейство.

При оценка на привързаността / връзката на детето с родител/родители обикновено се изразява наличието на връзка, характера на тази връзка, като тук е особено важно да се отрази дали връзката носи белези на някакъв вид насилие – пренебрегване, свръхпротекция, манипулиране,

физическо или сексуално насилие. Тази оценка е много трудна, тъй като у нас все още лошата родителска грижа не се възприема като вид насилие, и в този смисъл „силната връзка“, може да бъде оценена като ресурс и да не бъде видяна като злоупотреба. Отчуждаването като вид манипулиране често се разбира като проява на естествено недоволство, на естествено обвинение към единия родител, който е „виновен“ за раздялата.

Методи и техники на оценката:

Анализ – при анализа се прави преглед на цялата информация, структурира се според източник, време, вид на метода и се правят изводи, заключения.

Интерпретация – е метод, чрез който се придава смисъл и значение на набраната информация, като се основаваме на постулата, че има разлика между означеното и значението и че значението може да се разбере, чрез анализ на контекста и чрез хипотезиране през теоретичното познание.

Формулиране на хипотеза за проблем, нужди, ресурси и риск.

2.7. Споделяне на оценката

Споделянето на оценката има две съществени задачи:

- Да информира хората за нашите хипотези, заключения, които сме направили разсъждавайки върху информацията, която сме набрали;
- Да постигнем съгласие по тези обобщения и да договорим рамката на съвместна дейност за промяна, т.е. да стартираме планирането.

При работа по случаи на отчуждение от специално внимание се нуждаят въпросите:

- Споделяме оценката на детето с двамата родители или с всеки по-отделно? Присъства ли детето? Всичко ли споделяме, от това което детето е споделило?

Отговорите на тези въпроси зависят от спецификата на случая. Предимствата да се сподели с двамата родители е в прозрачността, демонстрирането на това, че ние не вземаме страна, а работим за най-добрия интерес на детето. Понякога това е невъзможно и в тези случаи е добре да положим усилия да информираме всеки от родителите, че другият родител е чул същата оценка.

По отношение на присъствието на детето, отговорът зависи отново от спецификата на случая, степента на отчуждение, възрастта на детето, способността на родителите да щадят детето и пр. Аз смятам, че присъствието на детето е по-скоро желано, от гледна точка на директното третиране при травматични събития, т.е. тяхното назоваване, което подпомага осмислянето.

Ето защо е особено важно специалистът или екипът да се готвят за споделянето на оценката, да мислят за думите, които ще използват, за това с кое ще започнат, как ще назоват трудните неща и пр. Много е важно също да мислят върху конфиденциалността на информацията – споделянето на заключенията не налага споделяне на цялата информация, а само на тази, която е договорено с другия родител или с детето, да бъде споделена.

Методи и техники за споделяне на оценката:

- **Формулиране** на най-важните изводи и заключения от оценката, на подходящ език – добре е предварително да се потърсят подходящи думи, фрази; да се оцени липсата на двусмисленост и да се променят, ако трябва;

- **техника „сандвич“** – започваме със заключение за ресурс, след това назоваваме трудността, като се въздържаме от използване на думи като „проблем“, „дефицит“, „патология“ и пр., нуждите, които произтичат, както и риска и след това назоваване изразяваме надежда за намиране на възможности за справяне с трудността, т.е. отново споделяме ресурс, който сме идентифицирали;
- **търсене на обратна връзка от човека, с когото споделяме** – през цялото време на споделяне наблюдаваме внимателно човека и проверяваме дали правилно ни разбира; особено важно е да проверим след всеки основен извод, който споделяме.
- **договаряне на бъдещи действия** – очертаване на рамката на плана, т.е. връзката между трудности – нужди и ресурси.

Методи, техники за интервенция

Проф. Нели Петрова

1. Консултиране и медиация на родители

Консултирането има за цел да подкрепи справянето с болката, травмите от взаимното нараняване и раздялата и да подпомогне осмислянето на необходимостта от споделяне на родителството. По време на раздяла често и двамата родители преминават през тежък период, имат противоречиви чувства и преживявания, и имат нужда да споделят чувствата си без да се притесняват, че ще бъдат критикувани, осъждани, напътствани. Консултирането им отваря пространство за споделяне, като ги подкрепя да говорят за себе си, за своите емоции, своите мисли, представи и пр. Това често не е лесно, тъй като всеки от двойката предпочита да говори за другия, за вината му, недостатъците му. Преминаването към родителството при консултирането следва темпа на консултирания, но най-общо върви през проучване на разбирането му за родителство, на представата за себе си като родител, моделът на родителстване в неговото родно семейство и как този модел е интегриран или не е, за родителството съвместно с бившия си партньор, за нуждите на детето, за представата за бъдещето при грижите и възпитанието на детето или децата, очакванията за подкрепа и пр.

При проучването е важно да се наблегне на връзките, взаимоотношенията в настоящето семейство, структурата, под-системите, границите (на индивидуално ниво, на ниво под-системи, система, с други системи). Системният подход (Минучин, С.и Ч. Фишман, 2006; Шютценбергер, А.А., 2014; Михова, З. 2014; Саломон, О., 2005) е изключително надежден модел за разбиране на функционирането на семейството, митовите и тайните в него, мястото на детето, произхода и съдържанието на конфликтите, травматичните повторения, начините по които се преживяват разделите, загубите, ролите, границите и пр.

От съдържателна гледна точка консултирането включва:

- проучване и оценка на ситуацията, на ресурсите, трудностите в бъдещото родителство и нуждите от подкрепа;
- договаряне на общо разбиране за трудностите, по които ще се работи;
- разбиране на своите емоции, чрез тяхното вербализиране или изразяване по друг начин, разбиране на влиянието на тези емоции върху поведението;
- подкрепа за разбиране на емоциите на детето, въввлечено в конфликта;
- информиране, предоставяне на познания за потребностите на децата, за спецификата на възрастта;
- даване на информация, основана на познания или на осмислен опит за възможните последици за децата от включването им във конфликта между родителите;
- съвместно обсъждане на възможни варианти за подходи, споделяне на грижите, необходими съвместни решения и пр.;
- подкрепа на осмислянето на реалността и намиране на конструктивни решения.

Методи, техники за консултативна работа с родители:

От методическа гледна точка освен общите техники на консултирането (Петрова-Димитрова, Н.2001 г.) могат да се ползват и техники от системния подход като генограмата, геносциограмата, които позволяват да се стимулира разказването на семейната история и помагат да се видят

странни повторения на поведения, на събития, да се очертаят зони на семейна лоялност и пр. (Шютценбергер, А.А., 2014; Саломон, О., 2005). По такъв начин се разширява рамката, през която мислим актуалната ситуация и отношения в семейството.

Особено полезни са също и т.н. циркулярни въпроси, които са специфичен подход на „даване на думата“ на всеки и на проучване на отношението на всеки към събитие или поведение.

За стимулиране на разказа на членовете на семейството могат да се ползват и техники на наративния подход като приказки, снимки, фотоезик.

Много успешни могат да бъдат психо-драматичните техники като жива скулптура, ползване на различни предмети или игри медиатори, които позволяват да се „покажат“ отношения, които трудно се изказват с думи, или в известна степен са несъзнавани.

Медиация и медиирани срещи

1. Медиация между родителите

Медиацията може да се прилага заедно с консултирането или самостоятелно. Медиацията специално е насочена към *подкрепа за вземане на решение*, когато някакъв конфликт пречи това да се случи. Най-често става дума за решения, свързани с детето – да ходи на лагер или не, да замине в чужбина с единия родител или не, как да се решат проблеми в училище и други.

Като услуга (Петрова-Димитрова, Н. и колектив, 2013) тя най-общо протича:

- информирание за същността, целите и процеса на медиация;
- предоставяне на възможност и на двете страни за изказване на мнения по въпроса, обект на конкретната сесия по медиация;
- улесняване на комуникацията между родителите, задълбочаване по темата, фокус на дискусията по разисквания въпрос;
- извеждане и формулиране на спорния въпрос и договаряне на страните за спорния въпрос;
- събиране на мнения и предложения от страните за решаване на спорния въпрос;
- обсъждане и детайлизиране на предложенията на всяка от страните;
- разписване на конкретни отговорности по направените предложения от всяка една от страните;
- изготвяне и подписване на споразумение;
- приключване.

Медиацията в социалните услуги обикновено е ориентирана към родителството, не толкова към проблемите на двойката, което обаче трудно се постига, тъй като именно проблемите си като двойка те се опитват решат на терен на родителството. Семейната медиация би трябвало да е интегрирана междусекторна услуга, т.е. да се предоставя чрез взаимодействие между правосъдие, социални услуги, понякога и здравеопазване.

2. Медиирани срещи възрастен дете

Медиираните срещи са срещи между възрастен и дете, най-често родител, при които има нарушена или затруднена връзка и нужда от подкрепа за възстановяване, развитие или промяна. Срещите са ориентирани към нуждите на детето, идентифицирани при оценката. Най-често медиирани срещи се провеждат между дете и родител, който не живее с детето поради времен-

на раздяла (при домашно насилие например, при настаняване в алтернативна грижа); поради дълга раздяла, поради съзнателно или не отчуждаване, отсъствие на родителя. Медирането е необходимо поради трудности на родителя да каже на детето, това което иска да каже, най-често при промяна на отношенията в двойката в семейството, когато родителството остава отделна функция, не съпроводена от съпругески отношения, временно или постоянно. Понякога начинът на общуване, отношението на родителя към детето го поставя на място, където детето се чувства зле.

От друга страна детето има нужда от приемане на ситуацията, такава каквато е, има нужда да я разбере, за което често родителите не допринасят. Детето има нужда да изрази емоциите си придружаващи или предшествашащи разбирането на реалната ситуация. Често при такива срещи, когато детето е в приемна грижа например, детето едновременно се радва на срещите с родителя си и едновременно се страхува от връщане при него. При насилие детето изпитва набор от чувства и преживявания като обич, омраза, страх, вина, отчаяние, възмущение и пр. При отчуждение от родител, при раздяла, детето е и в тежък конфликт на лоялност и страх от загуба и на двамата родители.

Медираната среща е едно подкрепено, улеснено, придружено от професионалисти, общуване между и дете родител.

Цел на срещите е да подпомогне изразяването на чувствата и преживяванията и осмислянето и приемането на връзката от детето, такава каквато е чрез осигуряване на контакт в защитена среда. Целта на срещата се определя в зависимост от оценката.

Подготовка за срещата е съществен елемент на услугата. В зависимост от оценката подготовката може да бъде центрирана към родителството или към защита на детските интереси.

В първия случай става дума за подготовка на детето да се срещне с родителя, който има право на тези срещи като родител. Често родителят също се нуждае от такава подготовка. Има значение спецификата на случая, най-вече степента на отчуждение на детето. Понякога подготовката може да продължи по-дълго.

Случай от практиката

подготовката на дете, на 5 г. за среща с баща му преминава в три срещи. Детето е говедено от майката, която е разведена с бащата на детето и желае да възстанови връзката на сина си с баща му, която връзка е прекъсната за повече от две години. Детето отказва да се види с баща си, то е с начални симптоми на Синдром на родителско отчуждение, майката му дава противоречиви послания „Виж се с баща си, няма нищо страшно, аз съм тук, не се бой, ще се справим...”, съпроводени с измъчен вид и жестове на защита на детето. Детето се среща със специалист, който му дава свобода да рисува, да разказва, да споделя притесненията си от бъдещата среща. Постепенно се проявява известна амбивалентност – продължава отказ за среща, но има желание за очен контакт, съгласие за присъствие на бащата в стаята. Бащата е подготвян да прояви търпение, да споделя само преживяванията си, да се въздържа от упреци и натиск, да осмисля подаръците, които носи.

Понякога се налага подготовка и на родителя, който придружава детето, както се случи в по-горе представения случай. Майката не си даваше сметка за действителното послание което отправяше към детето и за това, че то се чувстваше задължено да я защитава, да я пази.

При провеждане на среща е важно *осигуряване на защитена среда* – обстановката за среща е много важна. Добре е тя да осигури възможност за личен контакт в уединена обстановка, която едновременно с това да е и сигурна. Важно е също определяне на хората, които могат да присъстват, и каква е тяхната роля. Медиращият специалист „пази” детето.

Случай от практиката

Медирана среща беше осъществена в организирана от ОЗД среда, при тежък случай на родителско отчуждение. Срещата беше между майка и тригодишно дете, което тя не беше виждала от бебе и то не я познаваше. Срещата беше организирана по наше(на ИСДП) настояване от ОЗД в малък град. Тя се проведе в зала на читалище, в помещението освен майката, детето присъстваха – двама социални работници от ОЗД, представител на полицията, бащата, брат на бащата, социален работник от доставчика, който трябваше да медира срещата. Удивителното в тази среща беше, че дори в тази обстановка майката и детето установиха контакт.

Подобна среща, с участие на полиция, социални служби, роднини и пр. беше организирана и в ЦОП в София, но всички те бяха извън помещението на срещата.

Най-добри възможности за защитена среда предоставят т.н. „сини стаи“, които са изградени и продължават да се изграждат в сгради, в които се предоставят социални услуги за деца и семейства. Тези помещения осигуряват възможност за уединен контакт и едновременно с това, всички които е важно да присъстват, могат да присъстват и наблюдават срещата през огледало за едностранно виждане. При всички случаи обаче е недопустимо в помещението да бъдат други участници, извън родителя и детето и този, който медира срещата.

При провеждане на среща, ролята на професионалиста е:

- да подкрепи изразяването на истинските послания между детето и родителя, като ги назовава;
- да осигури защита на детето и усещане за сигурност, като може да се оттегли в подходящ момент и ги остави сами, но може и да прекрати срещата;
- да улеснява комуникацията;
- да следи за постигане на целите на срещата;
- да подготви приключването на срещата;

Случай от практиката

В ЦОП се провеждат срещи между баща и дете на 2 г. и 6 м., които са медираны от психолог, подкрепящ детето. Връзката между детето и родителя не е загубена, но родителят се опитва да използва срещите за да „говори“ чрез тях на майката, с която не иска да се раздели. Психологът помага на детето да чуе баща си, като едновременно с това помага на бащата да „говори“ на детето.

Подготовката за приключване е важен момент, на който би трябвало да се подкрепят и детето и родителя да споделят значението на срещата за тях, да споделят чувствата си по отношение на раздялата и да се договарят, как ще продължи контактът (нови срещи, писма, телефонни разговори, размяна на символични вещи и пр.,).

Анализ и оценка на случилото се провежда след приключване на срещата. Добре е да се направи по подходящ начин с детето, с участието на родителите. По този начин се подготвя оценката за прегледа на плана. При прегледа на плана се прави оценка на постигнатото и се планират бъдещите действия. Те зависят наистина от резултатите и интересите на връзката за детето, могат да се повлияят и от различни съдебни решения и мерки.

Екипът за провеждане на медиации срещи е добре да бъде подготвен за медиация, да има опит в работа с деца и семейства. Обикновено в екипа влизат ключовият социален работник на детето, на родителя, на другия родител, ако има. Медианата среща може да се води от един от тях, най-добре, този на детето, доколкото водещи са интересите на детето.

Други услуги, които могат да се предлагат са придружаване на детето в правните процедури, подготовка за изслушване в съда, изслушване на дете и др. (Петрова-Димитрова, Н. и колектив, 2013)

Директна работа с детето

Тя е насочена към разбиране на преживяванията на детето, осигуряване на пространство за изразяването им, осигуряване на място, където да бъде дете и да може да постави тези теми, които го вълнуват него, а не родителите му. Особено важно е детето да разбере, че неговото желание има значение, че има значение то какво иска в действителност.

Консултиране на деца при развод на техните родители

Даринка Янкова

Основни изходни допускания на консултанта:

- Има много форми на семейства и изследванията показват, че децата се чувстват добре в подобни форми, както преди, така и след развода. Разводът не прекратява семейния живот, въпреки че променя неговата форма.
- Разводът е разпадане на съпружеската, а не на родителската субсистема. Последната се променя и предоговаря, но не се отменя.
- На социално ниво различните форми на семейства трябва да се утвърждават като нормални чрез медиите, законите, училището и пр. Самите родители имат нужда да са уверени в избора си на форма на семейство, ако искат децата им да не се чувстват ощетени.
- Там, където родителите поддържат добри (неконфликтни) отношения след развода и децата могат да поддържат не-конфликтни отношения и с двамата родители, децата се чувстват по-добре.
- Децата имат нужда от история за родителя, който не е част от живота им. В семействата с един родител, където майката все още е гневна на неучастието на бащата в отглеждането на децата, създаването на такава кохерентна история може да е по-трудно, отколкото в семействата, където формата единствен родител е била планирана.
- Добрата връзка с единия родител може да е важно различие във време на лоши съпружески отношения, или когато отношенията с другия родител са лоши.
- Добрите отношения между братята и сестрите са важен протективен фактор.
- Родителите и децата имат нужда от подкрепа от разширеното семейство във време на промяна на формата. Те нямат нужда от критика.
- Социалната подкрепа от възрастни извън семейството и от приятели на децата облекчава адаптацията им след развода. Изглежда, че училищните преживявания са много важни. Вниманието и топлината, показани от учителите, са ключови фактори.

Важно за децата по време на развод:

- Децата имат нужда от сигурна връзка с тези, които ги отглеждат, за да могат да развиват здрави емоционални и социални връзки.
- Нуждата на децата от близост, внимание и отзивчивост трябва да бъдат разбирани като израз на техните нужди в хода на развитието им.
- Най-честият източник на гняв и съответно поведенчески прояви при децата е фрустрацията на тяхното желание за обич и грижа и тревогата им, че родителите няма да са достъпни.
- Разводът е рисков фактор за поява на проблеми в адаптацията на децата, но той не действа автоматично и при всички.

Какво помага на децата след раздяла или развод на родителите:

- Обяснение за раздялата, което е подходящо за възрастта на детето и не го прави отговорно за раздялата. Липса на конфликт между родителите след развода.
- Добри отношения и лесен достъп и до двамата родители.
- Информация, история за отсъстващия родител, пространство да се говори за него, дори ако няма контакт с него.
- Добро приспособяване на самите родители към състоянието след развода – тревогите на детето за родителите затрудняват неговата адаптация.
- Възможност детето да изразява тревогите си и да пита.
- Възможност да говори за това, че има две къщи, доведени родители, братя и сестри и пр.
- Успешност в изявите извън дома, в училище, усещането че са харесвани и приемани.

При директната работа с децата за всички възрасти е важно да попитаме знаят ли по какви причини са тук и знаят ли какво е това място, за да разберем какво им е казано. С децата не можем да работим само консултиране, с децата трябва да се държим като деца и да играем. Затова питаме децата, какво обичат да правят, кои са любимите им герои и използваме различни игрови и рисувателни техники, които могат да опосредстват разговора. За юношите е добре да имаме неща като магнити, за да могат да правят нещо и да избягват очния контакт.

Директна работа с деца – Наративната терапия

Проф. Нели Петрова
Даринка Янкова

Макар и наричана терапия, тя е консултативна дейност, която се свързва изключително със социалната работа в общността. Под общност се разбира групата хора, които са част от нашия живот и чрез които ние градим своята история на живота си. Идеята е, че историите, които имаме за себе си и за своя живот се основават на един субективен набор от събития, свързани по между си времево и смислово. Смисълът влияе на набора от събития, а смисълът е една интерпретация, която ние придаваме на тези събития. Придаването на смисъл от нас е отражение и от интерпретацията, която хората от нашата общност дават на тези събития, или на начина, по който те ги свързват. Именно смисълът, или значението, което придаваме на събития правят сюжета на разказа. В такъв разказ определени събития имат доминиращ характер, за да се подкрепи смисълът на историята, а други събития остават на заден план, не се разглеждат, тъй като те не обслужват значението на историята. Приета веднъж историята определя и бъдещи действия, аргументирани през доминиращия характер на връзката между събитията в нея. Всяка от тези истории би могла да има и алтернативна, ако бяха избрани, фиксирани и интерпретирани други събития от нея, които съществуват, но които не са били отбелязани като важни, значими, те не носещи смисъл.

1. Алтернативна история

Една от водещите техники на наративната терапия е *алтернативната история*. Това е друга история за младия човек, която се развива в други пространства, които са били важни за него. И не е достатъчно само да има алтернативна история, важно е тя да е задълбочена, подробна. Това е история, която той разказва за себе си. Алтернативната история е богата, задълбочена, многопластова, с много детайли, с връзки с други хора. В тази история човекът е друг, показва други страни от себе си.

Терапевтът проявява любопитство, проучва детайлите, връща към описание на проблема и към усилията, които човекът е положил да се справи с него. Изключително важно е да слуша внимателно историята на човека, да се внимава за *противоречиви моменти или пропуски* и да ги отбелязваме.

Основна техника е извеждането на проблема от човека, както Christi Patterson⁴ например посочва, ако клиентът страда от анорексия, терапевтът отделя проблема от човека – „Как анорексията Ви контролира?“

2. Екстернализиране на проблема

Екстернализирането на проблема е подход, развит от Майкъл Уайт (White M., Epston D. (1990), *Narrative means to therapeutic ends*, NY: W.W. Norton; White M., *Externalizing the problem and re-authoring life and relationships*. Dulwich Center Newsletter, Summer, 1988/89).

Според авторите чрез екстернализиране проблемът става нещо отделно, външен за личността или взаимоотношението. Има семейства, които споделят пропито с проблема описание на техния семеен живот. Екстернализирането на проблема позволява на хората да се отделят от своите доминиращи истории, които са формирали живота, взаимоотношенията им и представата им за тях. Правейки това, хората са в състояние да идентифицират съществени аспекти на минали преживявания.

4. Christi Patterson University of Florida Spring, 1998

Първият кръг въпроси подпомага партньорите да отбележат влиянието на проблема върху техния живот и взаимоотношения.

Вторият кръг въпроси подкрепя партньорите да отбележат тяхното собствено влияние в живота на проблема. Относително повлияващите въпроси помагат на хората да станат по-съзнателни и да опишат взаимоотношението си с проблема. Това ги премества от фиксирания свят на проблемите и ги кара да откриват нови възможности за позитивна дейност и да действат гъвкаво.

3. Основни стъпки в наративната терапия

О'Hanlon,⁵ обобщава седем важни стъпки в наративната терапия за екстернализация на проблема.

Първа стъпка – съвместно с клиента се дава име на проблема. Терапевтът задава отворени въпроси, може да дава предложения, особено ако става дума за дете, но след това консултира тези предложения с клиента. Могат да се ползват метафори при избиране на име на проблема. Могат да се персонифицират проблемите при работа с деца.

Втора стъпка – адресиране на разрушителните характеристики към проблема, не към човека. Най-важното тук е отделянето на проблема. Важно е да се съблюдава принципа за ненараняване. „Изглежда анорексията си има трикове, за да не ядете“, „Fidgeties ти пречат, когато си в час“.

Трета стъпка – приписване на олицетворения проблем на действия, свързани с проблема, например „Какви трикове прави анорексията, за да не ядете?“, „как боят унищожава връзката със сестра Ви?“. Възможно е и да се зададе т.н. магически въпрос „Представете си, че утре се събуждате и този проблем го няма, какво ще се случи?“ Авторите на обобщението съветват въпросите да бъдат ориентирани към промяната, която би настъпила у човека, не у другите хора.

Четвърта стъпка – Открийте моменти, когато клиентът не е бил доминиран или обезкуражаван от проблема или когато животът му не е бил нарушен от проблема. Задавайте отворени въпроси, за да проучите ситуациите, когато клиентът се е изправял срещу проблема. Обикновено клиентът не говори за тези моменти, защото те са били загубени, не присъстват, но са съхранени в „етажите“, на паметта. Например „кой беше най-дългият период без анорексия?“. Терапевтите питат за тези моменти и по този начин историята се пренаписва. Променя се идентичността на клиента. Те питат и за хора, които не биха се изненадали от това, че клиентът се е изправил срещу проблема и се е опитвал да се справи с него, хора които могат да бъдат и от по-ранни периоди на живота му. Например „има ли човек, който те е познавал като дете и който не би се учудил, че ти се справяш с анорексията?“. Тук някои автори⁶ препоръчват и писане на писма до клиентите си, в които говорят това, което са чули, направило им е впечатление и може да даде друг смисъл на историята. Техни изследвания⁷ на значението на писмата през погледа на клиентите, показват изключително висока ефективност. Подчертават важността на това думите да останат и да могат да бъдат погледнати от човека, когато му е нужно.

Шеста стъпка – какво бъдеще се очертава пред този способен, компетентен човек, който вече се появява през историите. Тук се работи за бъдещето, за целите и мечтите на човек, който вече няма този проблем. Включва се и фантазията, „какво би било, ако този проблем вече го няма?“. Тази стъпка е предназначена за по-нататъшно кристализиране на новата представа на клиента за себе си и живота му. (О'Ханлѐн).

Седма стъпка – Намерете или създайте публика за възприемане на новата идентичност и новата история. Една от техниките е клиентите да пишат писма. Целта е да се осигури на тези, които са най-засегнати от старата история с информация, че ще покани за повторно storying на клиента.

5. O'Hanlon, B. (1994). The third wave. The Family Therapy Networker, 18(6), 18-29.

6. Hugh Fox The International Journal of Narrative Therapy and Community Work 2003 No.4 www.dulwichcentre.com.au 25

7. Epston, D. & White, M. 1992: 'Consulting your consultants; The documentation of alternative knowledges.' In *Experience, Contradiction, Narrative and Imagination* (chapter 1). Adelaide: Dulwich Centre Publications.

Тези писма могат да бъдат написани съвместно с консултанта и клиента, или от самия клиент⁸. обикновено се съставя списък от хора, които са важни за клиента и които е добре да бъдат информирани за настъпилата промяна в човека. Epstein, D. & White, M отделят голямо внимание на писмените документи и освен тези писма те споделят и за различни декларации, сертификати, които те са давали на клиентите си за да удостоверят новата способност. Те посочват и карта на знанията, с която хората могат да разполагат за да я ползват, когато има кризисна ситуация. Този подход може да се прилага индивидуално, може и в група.

Майкъл Уайт⁹ извежда някои от предимствата на този подход :

- намалява непродуктивния конфликт между хората, включително спорове за това кой е отговорен за проблема;
- подкопава усещането за провал, което е създадено при много хора в отговор на продължаващото съществуване на проблема, въпреки опитите си да го разрешат;
- проправя пътя за хората да си сътрудничат един с друг, да се обединят в борбата срещу проблема и да избягат неговото влияние в живота им;
- открива нови възможности за хората да предприемат действия, за да си вземат живота и отношенията от проблема и неговото влияние;
- позволява на хората да проявят по-лек, по-ефективен и по-малко притеснителен подход към сериозни проблеми;
- представя възможности за диалог по проблема .

Някои ограничения са на подхода :

- отнемането на отговорността на клиента за проблема би могло да предизвика гнева на тези хора в живота на клиента, които са засегнати от него;
- този подход изглежда приложим за деца и юноши. *Чудя се как възрастни биха приели именуване на техния проблем ?*
- може да има някои клиенти, които отказват да участват в представянето и извеждането, отделянето на проблема.

Наративната терапия не гледа на човека, като повреден. „Човекът не е проблемът, е проблемът, проблемът е проблемът“ (О’Ханлър, 1994). В този смисъл, не казваме, че нещо не е наред с човека. Разказната терапия помага на хората да станат автори на собствените си истории, които описват и оформят живота им. Смята се, че този подход е много подходящ за хора, които трудно говорят за проблемите си, каквито са децата и тийнейджърите, както и изобщо за т.н. недоброволни клиенти.

1. Психообучение

Психообучението е метод на работа на когнитивно-поведенческата терапия при деца, преживели насилие.

2. Подкрепа за символизиране на травматични събития

Децата не винаги могат да символизират през думите, поради възрастта си, недостига на думи и пр. Ето защо, е добре да се използват различни средства, които да подпомогнат изразяването на емоции, разказа на събитията. Много често се използват като медиатори кукли, къщи, пространства, където са разположени сгради, институции, превозни средства, хора, семейства, професионалисти. Могат да се използват рисунки, пластилин, глина.

8. Parry, A. & Doan, R.E. (1994). Stories Re-visions: Narrative Therapy in Postmodern World. New York: Guilford Press.

9. onthenet.com.au / ~ PICT / mentnarr.htm

Рефлексия от опита на един професионалист

Даринка Янкова

Често ние работим с разделени двойки, чиито взаимоотношения в повечето от случаите, бяха стигнали до тотално емоционално скъсване, демонизирани представи за другия, въвлечане в тежки съпружески войни. Взаимоотношенията между тези двойки ни приличаха на описаната от представителите на Миланската школа – М. Палацоли, Л. Босколо, Д. Чекин, Д. Прата, „шизофренна игра на семейството“ в тяхната книга „Парадокс и контрапарадокс“. Съпрузите бяха разделени, не общуваха директно помежду си, но парадоксално, не можеха да се разделят, като се свързваха непрекъснато с институции, консултанти и негативните конфликти се поддържаха, даже понякога ескалираха. Обичайно, единият от двойката не можеше да понесе и приеме раздялата. За него най-важното е да бъдат заедно с разделилия се партньор в т.нар. шизофренна игра. Репертоарът на ходовете е обширен. Сякаш съществува само едно правило на играта „всички средства са добри и приемливи“. За този партньор най-важното е да придобие едностранен контрол върху ситуацията. Тази позиция въвлеча и другия партньор в съревнование. Следователно в игра от такъв мащаб отсъства победител и победен, игра от такъв род не може да бъде завършена, така че резултатите винаги ще бъдат неокончателни. Партньорите в шизофренната игра доста умело използваша и въвлечаха децата и всички ангажирани служби до навършване на пълнолетието им.

В работата си с тях ние си задавахме много въпроси, опитвахме се да ги въвеждаме и удържаме в родителска позиция, опитвахме се да ги поставим на мястото на детето, да си представят какви мисли и чувства преживява в тези моменти, да ги отведен отвъд гнева към партньора и да се свържат с чувствата си на любов и раздяла с детето.

Представяне на техники, подходящи за социално- педагогическа работа при случаи на родителско отчуждение

Даринка Янкова

Приложение 1: Генограма

Генограмата представлява структурирана диаграма на вътресемейните отношения минимум в три поколения. Предложена е от Боуен в 1978 г. в рамките на подхода семейна терапия, изучаващ няколко поколения назад. Нейната цел е да покаже как образец на поведения и вътресемейните отношения се предават от поколение на поколение и как събития, подобни на смърт, болести, големи професионални успехи, преместване на ново място за живеене, влияят на съвременните поведенчески образи, а също така и на диадите и триангулациите в семейната система. Генограмата позволява да се получи цялостната картина от информация за семейството, да се илюстрират вътресемейните отношения.

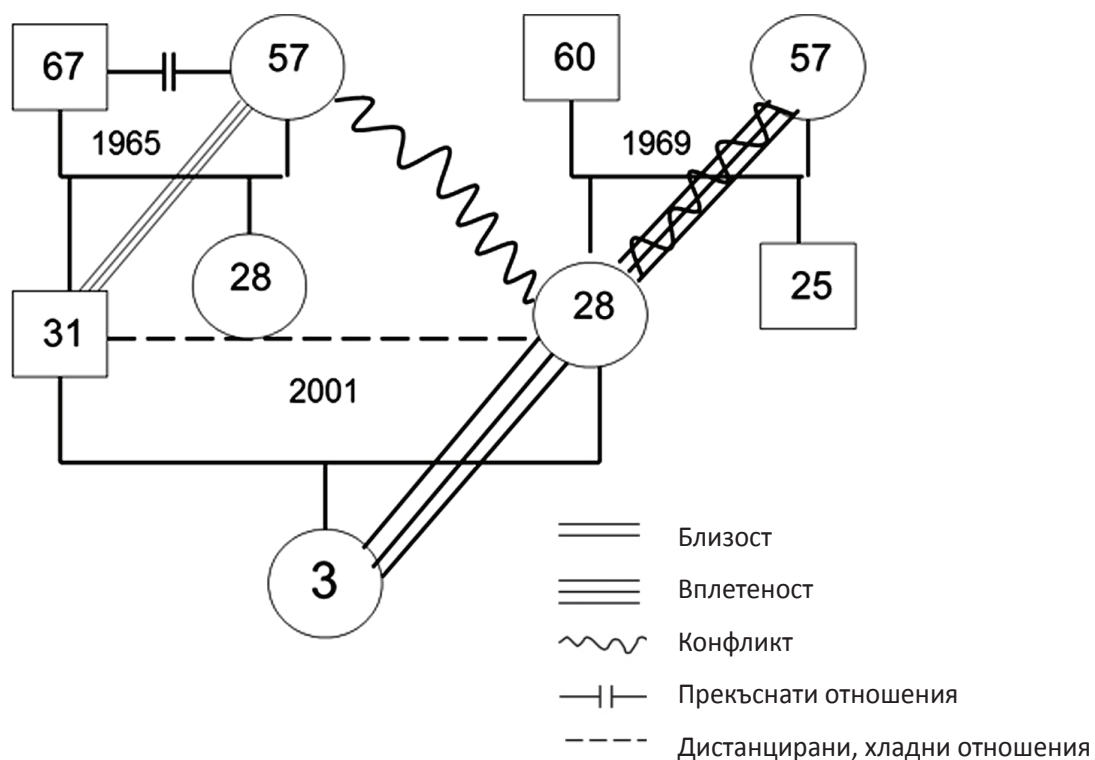
Целта е да се получи диаграма, отразяваща историята на разширеното семейство минимум на три поколения назад. По правило тя се прави заедно със семейството. Разговорът обикновено започва с описание на семейната история от времето, когато са се срещнали съпрузите/родителите и продължава в пълнота до настоящия момент. В случая важно значение има възрастта на съпрузите, датата на тяхната първа среща, с какво са се занимавали, кога са се оженили, какво се е случило до раждането на първото им дете, къде са живели, премествали са се. Данни за здраве, образование и професионална кариера на родителите също се събират на този етап на събеседване. Следва обсъждане на историята на разширеното семейство както на майката, така и на бащата. Тук е необходимо е да се събере информация за родителите, братята и сестрите, както на майката, така и на бащата, информация за емоционалната атмосфера, в техните родителски семейства, кой с кого в какви отношения е бил на емоционална близост, емоционална вплетеност, дистанция и конфликти. Точните дати на събитията, които са произтекли в родителските системи са важни, защото корелират със събитията в нуклеарното семейство. Възможни въпроси са: от коя страна на генограмата вашите баба и дядо са по-важни, за кои знаете повече информация? Кой прародител е маркирал семейството възможно е да е за добро или лошо? Кои са хората, които са източници на сила за вас? Кои са хората, които ви карат да се чувствате по-слаби?

Жизнено важни за семейното функциониране са митовите и тайните. Всяко семейство има семеен мит и семейството трябва да назове мита. Митовите в семейството са комплексна система от възприемане на света, миналото и настоящето, която дава на семейството чувство за идентичност, неповторяемост и сила. Те служат за филтър, който пропуска избирателно информация, която членовете на семейството избирателно забелязват, дори активно търсят, като остават слепи и глухи към друга.

Голяма част от правилата и семейните роли намират своята дефиниция в семейните отношения. Повтарят се традиции, ценности и отношения. Това можем да го свържем и с лоялността, дългът, който ни води към нашите родители и към живота. Дори и децата, които са оставени от своите родители имат дълг към тях и често повтарят модела на това, което са правили техните родители.

Семейната митология не само филтрира информация, но определя и коя част от нея ще остане в тайна. Обикновено хората не говорят за неща, които са страшни, срамни, или могат да послужат за лош пример. Всяка семейна тайна обикновено подчинява и обсебва целия семеен живот.

При разработване на генограмата се използват символи/знаци, като членовете на семейството от едно поколение се поставят на едно и същи ниво и се отразяват отношенията между различните членове.

Приложение 2: Гъската

Соломон Ортодокси

Това е една възможност да се използват символи на карти като посредник за изразяване на чувства и отношения между съпрузите.

Това е един метод – метода на гъската, който ще позволи съпрузите да покажат чрез различни карти и значения към тях как всеки един вижда етапите на тяхната връзка. Важното е да се види другия, какво мисли за това, да се изведат еднакви разбирания и различията, да се поговори около това дали са учудени и изненадани. Понякога хората по-лесно показват нещата, които чувстват, отколкото, когато използват езика и думите.

Тогава въвеждаме съпрузите в играта, например: Нека направя опит да ви въведа в играта. Това е един лабиринт, който има начало и край, символ на вашата връзка към момента. Между началото и края на лабиринта има кутийки, които са важните периоди за вашето семейство, аз съм ги определила и ще ги обсъдим с вас – Началото на вашата връзка, опитът да бъдете заедно - съжителството, сватбата - бракът, раждането на детето, раздялата. Искате ли ви се нещо да кажете около това, какво да добавим, или нещо е излишно?

А това са картите, за които ще ви разкажа сега, какви значения символизируют.

- Хотелът е пристан за отмора, един период на отдиш, на рефлексия и възстановяване. В него се настаняваме, там е спокойно и човек може да отпочине, да размишлява. Само че е и място, където нищо не се случва и нещата не се движат напред.
- Лабиринтът е непознато място, криещо своите рискове, което трябва да бъде изследвано. Не съществува очевиден избор/разрешение, което често изглежда плашещо. Въпреки това, ако човек не изпадне в паника, би могъл да проучи възможни избори и да открие неочаквани възможности. Може да се научи да открива себе си в лабиринта и да се измъкне от него по-зрял отпреди.
- Мостът е елемент, който свързва събития, който позволява да се преодолее препятствие. Въпреки това, за да се премине, може да трябва да се плати цена.
- Смъртта, това е дефинитивният край на нещо. Край на ужасно страдание, край на щастливо преживяване, може би на комбинация от двете. Но смъртта е тясно свързана с живота. Нещо трябва да изчезне, за да се появи друго. Природата трябва да се подчини на зимата и да умре, за да се появят пролетта и новите видове.
- Затворът представлява стагнацията. Там сме задържани срещу волята си. Но е и един заклон от външни опасности.
- Кладенецът, в него можем да се потопим, за да се „освежим“. Но може и да представлява едно слизание без дъно, бездната на отчаянието, потъването назад.
- Гъската е динамичен елемент, който позволява да напредвате. Тя позволява да се прескачат блокажи, да се прескочат етапи, тя индикира прогресивността. Но когато пренебрегва твърде бързо, може да подмине нещо важно, за което няма време да се асимилира, да се интегрира.

Правилата на играта са всеки един от съпрузите да поставя по една карта и пояснява какъв смисъл полага, каква е неговата представа и чувства към събитията, които заедно определяме, че са важни за тях. Използваме картите за да отваряме входи и за друга информация, неподправено любопитство и търсим отношения с помощта на циркулярни въпроси.

1. Представяне

От 1968 г., когато е публикувано първото досие за него, фотоезикът се превръща в често употребявана дума в речника на обучители и на терапевти, провеждащи групови терапии. Тази дума придобива генеричен/ родов смисъл.

Първоначално предназначен за подрастващи, за които вземане на думата не е нещо лесно, фотоезик бързо успява да покаже какви качества може да разкрие пред възрастните.

Успехът му не свършва само във Франция. Днес той се използва в други европейски страни, а също и в далечни континенти като Африка, Америка, Индия и Австралия.

Става дума за подход, който влиза в употреба в различни ситуации, в различни култури.

Фотоезик е регистрирана търговска марка, и под това име, създател Ален Батист и Клер Belisle, са разработили метод, който да улесни работата на група. Става въпрос за тематични досиета и снимки, които служат като помощни материали за много дейности, свързани с общуване, обучение и динамика на групата.

По начало, Фотоезик се характеризира с две отличителни черти. Той е сбор от фотографски досиета, избрани по определена тема. Включва специфичен подход на фотографията за работата в група. От друга страна, Фотоезик е замислен като метод за работа в група, като съсредоточаване във взимането под внимание на всяка от тези лични снимки и говоренето пред останалата част от групата.

Това, което се иска от всеки е да направи избор между няколко фотографии (според случаите), за да изрази визуално и вербално (коментирайки снимката) някакъв преживян опит, определена лична позиция, вътрешни усещания, специфична гледна точка.

Когато говорим за Фотоезик, става дума за помощен материал, който предоставя и улеснява възможността за личен избор за една или повече снимки. Целта е участникът да се опита да си даде сметка за този избор преди останалите участници от групата.

2. Какво е фотоезик

Фотоезик е сбор от фотографски досиета от 40 до 100 листа с размер 16x 23, 5 см или снимки с размер 18x24 според досиетата) и представлява метод за работа в група със снимки. Използва се най-вече в обучения. Фотоезик е също така инструмент, подходящ за терапевтична практика.

Работата на учителя или на психотерапевта е много важна поради ролята му в артикулирането на различни думи и в гарантирането за един капацитет за изслушване вътре в групата. Елементите, от които са съставени снимките улесняват обмяната на лични преживявания между участниците и позволяват да се избегне комуникацията да остане на по-общо ниво.

3. Специфики на метода

А. Представяне

В работата с Фотоезик от участниците се иска на базата на специфичен зададен въпрос, който изисква личен избор, да изберат една или повече снимки и да се опитат да изразят пред гру-

пата различни аспекти на лични преживявания. Снимката се явява в случая посредник между въпросната ситуация и участниците от групата, така че да има обмяна на лични позиции.

Б. Лично изразяване

В работата с група говоренето не е достъпно за всички по един и същи начин. Това, което прави Фотоезик, е да въведе статута и ролята на фотографията по отношение на индивидуалното, личното изразяване. Този метод дава възможността всеки да изрази гледната си точка и личната си позиция.

В. Отворено и позитивно изслушване

Разглеждането на личното изразяване включва място за изслушване. Всеки се изказва, за да бъде изслушан. Но слушането и концентрирането върху това, което казва другият не става от само по себе си. Работата на терапевта е да осигури на всеки от участниците да бъде изслушан и също така да има желание да слуша.

Г. Важният избор на снимка

Методът Фотоезик, чрез визуалния материал, улеснява, при всеки от участниците, вътрешното възприятие и също така взимането на думата. Снимката се превръща в случая в отправна точка за функционирането на мисълта, а именно то отвежда към вътрешните мисловни процеси. Предложените снимки стимулират психическа работа, свързана с асоциации, с оценяване, с разбиране, със спомени, с правене на връзка между фигуриращите елементи и позициониране в групата с помощта на споделянето.

4. Цели

Няколко цели могат да бъдат постигнати благодарение на различните подходи на метода Фотоезик.

Работата с него, според подхода на учителя, позволява да се постигнат една или повече от следните задачи:

- да се улесни съставянето на група, уточняването на среща, комуникацията между участниците в минимално кратък срок;
- да позволи обмяна на информация между участниците, като улеснява всеки във взимането на думата;
- да позволи всеки да си даде сметка за личната си гледна точка и да я изрази в групата.
- да позволи всеки да сравни собствената си позиция с тази на другите, дори и тя да е понякога различна.
- да задържи, да даде път на разбирания, на колебания, на страхове при всеки член от групата; по-лесно е да се говори за дадената снимка, която участникът гледа и държи в ръката си, от колкото без никаква подкрепа да среща погледа на тези, пред които говори;
- да позволи на всеки да изрази репрезентациите, които има по отношение на някакъв проблем, да изложи клишета, да идентифицира стереотипи, да разпознае доминиращи идеи и да стигне до край като дава на всеки правото да сподели личен опит.

Трябва да е ясно, че целта на общуването в група не е да се дава „верен отговор“ на зададен

въпрос, а да позволи на всеки да осмисли, чрез избора на снимка, своята собствена позиция по отношение на въпроса, да си даде сметка за нея и да има желание да я обсъди с останалите и да чуе и техните гледни точки.

5. Формулиране на работата

В работата с Фотоезик, от всеки се иска да избере една или повече снимки и да вземе думата групата, в която се намира.

Въпросът третира тема и тип за избиране между снимките. Той може да бъде зададен под потвърждаваща или въпросителна форма. Например „Изберете една, две или три снимки, които най-добре отговарят на това, което ви интересува и което в момента е приоритет за вас.“ е един въпрос, който може да бъде зададен и под друга форма: Коя е темата, която най-много ви интересува в момента и която е приоритет за вас? Изразете го чрез една, две или три снимки“.

Формулирането на въпроса е фундаментално в работата с Фотоезик. Всъщност именно чрез формулировката на въпроса терапевтът ще очертае целите си и ще навлезе във визуалното общуване.

6. Анализ на работата на групата

Ето няколко предложения за анализиране на работата:

- *Имате ли усещането, че бяхте изслушан, че бяхте разбран: за какво успяхте да си дадете сметка?*
- *Интересуваше ли ви това, с което се занимавахме? В кои моменти?*
- *Какво се случи с вас, когато разбрахте, че сте избрали същата снимка като някой друг?*

7. Терен и практики на Фотоезик

А. Различни възрасти и различни хоризонти

Първоначално провеждан с млади хора, методът Фотоезик днес се използва за хора от различни възрасти.

Нуждата от интеграция на млади хора, напуснали училище, без квалификация довежда до търсене на педагогически оръдия извън училище, подходящи за млада аудитория.

Значителна работа в областта на терапията с възрастни.

Б. Трудности в този вид работа

Фотоезик може да улесни работата в група, защото управлява процеса, но ето и някои трудности, които могат да възникнат:

- Участникът, обхванат емоционално от снимката и от това, което тя предизвиква вътре в него, се изразява много лично и експресивно и по този начин казва неща, които не би желал да сподели в групата.
- Участниците не слушат този, който представя своята снимка; те започват да правят коментари върху нея и така карат говорещия да замълчи преди да е казал всичко, което иска.

- Не се случва нищо, не се осъществява обмен, когато всеки е представил бързо своята/своите снимки
- Участниците се чувстват манипулирани от терапевта; те не са осмислили целта на работата и я приемат като психологически тест.

В. Как терапевтът може да намали риска от тези трудности

За да намали риска от тези трудности, важно е терапевтът да:

- се запознае със снимките, за да не бъде изненадан от тях, както и от своите собствени предпочитания и реакции.
- регулира времето за работа в групата.
- улесни изразяването: Може да увери говорещия, че е казал добре онова, което е искал. За тази цел може да използва зададения въпрос, ключовите думи на участника или последното му изречение. Това би улеснило човек, който няма навик да говори пред хора.
- да е съсредоточен в слушането.
- да се върне към снимката: процесът на обмяна на информация може да отдалечи от темата; Терапевтът има възможността да разсее дебата и отново да даде думата на говорещия.

Приложение 4: Добра практика – Случай на работа с деца, със синдром на родителско отчуждение, КСУДС – Шумен

Златка Йорданова

Касае се за семейство с две деца – момиче и момче, които постъпват в социалната услуга на възраст 10 и 12 години. По време на дългогодишно пребиваване на семейството извън пределите на страната и съвместен живот на родителите, децата са родени и отгледани в атмосфера на добро материално състояние, осигурено от работата на майката и ежедневни грижи от бащата. След връщане в България започват тежки и ескалиращи конфликти между родителите. В продължение на последните две години – изострените взаимоотношения са съпроводени със съдебни процедури по ЗЗДН, граждански дела, включително и на ниво международно право. През този период децата са въвличани в конфликта на родителите и се стига до крайно действие от страна на бащата – отвлечане и укриване на децата от майката и властите в продължение на година и половина – време, в което започва активна кампания от негова страна за очерняне на майката и отчуждаване на децата от нея.

Симптомите на децата, сочещи отчуждение към единия родител /майката/ започват още преди завръщането им в страната и ескалират при принудителното им връщане със съдействието на органите по закрила и съдебните власти. При установяването им в дома на майката проблемите продължават и се задълбочават.

- Децата отказват да говорят български;
- Не желаят да се обучават;
- Твърдят, че не са българи и искат да живеят при баща си;
- Непрекъснато влизат в конфликти с майка си, която наричат по име или „тя“, многократно се обаждат на тел. 112 и подават сигнали, че тя ги бие и тормози;
- Изолират се в стаята си, не приемат сготвената от нея храна с мотива, че ще ги отрови;
- Отказват поддържане на лична хигиена;
- Не позволяват да им бъде направен преглед от лекар;
- Пренасят силно негативното си отношение към нейните близки и България като цяло;
- Записват подробно по часове ежедневието си и крият бележките.

През това време съдебните саги между родителите продължават. М. и А. са консултирани с детски психиатър, който поставя диагноза „Разстройство в адаптацията, смесено нарушение на емоциите и поведението“ със симптоми на „Синдром на родителско отчуждение“.

Със заповед от Дирекция „Социално подпомагане“ - Отдел „Закрила на детето“ двете деца бяха настанени в 24 часова услуга Център „Спешен прием“ към КСУДС – Шумен след взето решение на екипа по Координационния механизъм. Решението за извеждане от семейната среда бе мотивирано с цел дистанциране от полето на конфликта между родителите и индивидуална работа от специалисти, с оглед преодоляване на психопатологичната симптоматика, проявила се в резултат на „Синдром на родителско отчуждение“.

Престоят на двете деца в центъра продължи три месеца. В хода на директната работа с тях след настаняването им в социалната услуга, специалистите наблюдаваха ясно изразена и силно проявена типична симптоматика при децата, а също ясно диференцирани роли на отчуждаващия и отчуждения родител, както и методите използвани от двамата за отчуждение (бащата) и желание за възстановяване на връзката (майката).

- В началото на престоя си в Центъра децата демонстрираха остро опозиционно поведение спрямо всички служители в Комплекса. През първата седмица в поведението на децата

се наблюдаваха типични симптоми, характерни за синдрома на родителско отчуждение:

- Проявиха се симптоми на силно затруднена адаптация – отказваха да се изкъпят, да се преоблекат, да разговарят с останалите настанени деца. Помежду си контактуваха единствено на английски език, като често използваша обидни думи за живота и хората в България. Отказваха да напускат помещенията на Центъра и да участват в дейностите, които се предвиждат за всички деца. Не желаеха да рисуват или пишат под предлог, че всичко, което пишат или правят може да се използва срещу тях. Отказваха да говорят за майка си. Казваха, че не искат да я наричат своя майка, защото ги бие. Повтаряха едни и същи фрази, които не можеха да подкрепят и обяснят с конкретни факти. Не можеха да посочат хубави моменти, прекарани с майка си преди раздялата с нея.
- Забеляза се, че отношението към България и майката е изцяло негативно, а към бащата и страната, в която са живяли – изцяло позитивно.
- Омразата и отхвърлянето на майката се пренасяше и към други роднини по майчина линия.
- Не изразяваха свое мнение за нищо около себе си, при всички случаи отговаряха, че искат да живеят с баща си в чужбина.
- Известно време продължиха с отказ да поддържат личната си хигиена
- Отказваха да разговарят, изолираха се от всички, разговаряха само помежду си на английски, отказваха да се занимават с всичко, което им се предлага.
- Проявяваха недоверие, враждебност и страх, че нещо ще се използва срещу тях.
- Не осъществяваха зрителен контакт със специалистите, които влизаха в директна работа.
- Отказваха да получат донесени от майката лакомства и лични вещи.
- Проявяваха вербална агресия и пасивно агресивно поведение, непрекъснато заявяваха, че искат да са при баща си и да не живеят в България.

Първоначално отказът на децата да говорят за себе си и да се включват в дейностите на центъра се явяваха сериозни пречки за провеждане на целенасочена индивидуална работа с тях. Започна дълъг и труден процес на изграждане на доверителни отношения с консултантите, преодоляване на подозрителността и враждебността към околните и стимулиране на комуникацията с връстници и възрастни. Основните фактори, които подпомогнаха работата с децата, бяха:

- откъсване от родителите и техните конфликти, чрез извеждане в защитено пространство,
- структурираното ежедневие в социалната услуга, регламентирано от правила и норми, валидни за всички настанени деца,
- плавното и ненаатрапливо въвеждане в дейности и включването им в групи от връстници.

Постепенно спокойното ежедневие, търпението от страна на специалистите, наблюдението на поведението и взаимоотношенията на другите деца доведе до намаляване нивото на тревожност и проява на интерес към околните и някои занимания. Постигна се и осезателен напредък в комуникацията на децата, а също и желание за опознаване на света извън помещенията на центъра. Това отвори възможност за по-ефективно организиране на индивидуалната работа, идентифициране на проблемните зони и планиране на конкретни интервенции. Включването на децата в групови форми на работа – ателиета и клубове – позволи да се въздейства допълнително, като едновременно се стимулира и собствената им активност. През целия период по случаите се работеше много координирано и в мултидисциплинарен и междуинституционален екип.

Много важна роля за осигуряване на възможността за ефективна работа с децата имаше ОЗД, който определи мярката за закрила – извеждане в защитено пространство и ограничаване на контактите и с двамата родители за значителен период, тъй като децата имаха нужда да

се успокоят и се дистанцират от проблемите в семейството си, а също да се впишат в друга среда, която ограничава възможностите за външни влияния над тях (членове на разширения семеен кръг, приятели, които биха повлияли негативно върху нестабилното им емоционално състояние).

След известно време на престой в защитената среда децата вече не се самоизолираха, спазваха правилата и се грижеха за външния си вид и личната хигиена, осъществяваха визуален контакт, активно се включваха в подкрепа на по-малките деца, като проявяваха добронамереност и грижовност. Следващата стъпка беше общуването на български език и постепенното приобщаване към организираните общи игрови дейности. Засили се и физическата активност на децата – с удоволствие играеха на двора и проявяваха желание да излизат на разходка, да разглеждат града. Организирани бяха посещения на музеи и други забележителности, които способстваха за постепенно опознаване на града и моменти от историческото минало на страната. Предоставяха им се четива на английски език. Децата започнаха сами да инициират разговори за живота си извън България, споделяха със специалистите и връстниците си отделни събития, показваха албуми със снимки, които пазеха много грижливо, започнаха да говорят по-свободно за майката, като все по-често я наричаха „нашата майка“. Контакти с родителите не се осъществяваха. И двамата родители посещаваха центъра, но провеждаха срещи със специалистите, които предаваха на децата подаръците, които са им донесени. Постепенно децата започнаха да проявяват интерес и желание да получат донесените им вещи и храна. М. и А. се включваха с ентузиазъм в подготовката на коледните и новогодишни тържества. Получиха индивидуални подаръци и празнуваха заедно с останалите, от което останаха много впечатлени и доволни.

През цялото време на престой на децата в социалната услуга и двамата родители проявяваха активност, но всеки по различен начин и с различна цел. Бащата /отчуждител/ си служеше със заплахи, търсене на съдебни органи за достъп до децата и пренебрегване на решението на органа по закрила на детето. Майката непрекъснато проявяваше разбиране и положи усилия да се съобрази с препоръките и решенията на органа по закрила на детето и в същото време беше в контакт със специалистите, които имат достъп до децата, за да получи информация за тяхното състояние, което в момента беше най-важно за нея и да се интересува от какво имат нужда, за да го осигури.

Случаят за нас приключи с обсъждане и взето решение децата да бъдат преместени в Кризисен център в родния град на майката, с цел да се продължи с подкрепа, която дава другата услуга. За промяната децата бяха подготвени и придружени от ключовите си специалисти, а след това се поддържаха чести телефонни контакти и посещения в Кризисния център докато децата се адаптират в новата среда. В процеса на извеждане на децата включихме и възможността да запознаем екипа на центъра с досегашната работа по случая, постигнатите резултати и личностните характеристики на всяко дете, което осигури приемственост в интервенциите и по-безболезнено приемане на промяната за децата.

След окончателното стабилизиране на емоционалното състояние на двете деца и приключване на правните процедури, уреждащи статута и отношенията с родителите, след провеждане на поредица от наблюдавани срещи, М. и А. бяха реинтегрирани в семейна среда при майка си.

През целия период случаят се управляваше чрез интензивни екипни срещи и непрекъсната връзка между ОЗД, настанил децата и екипа, оказващ подкрепа в услугата. Постигнати бяха едновременно и координирани действия и съгласувани решения. При работата по този труден случай специалистите получаваха непрекъсната супервизия от експерти на ИСДП.

Развитието на този случай по безспорен начин илюстрира възможностите за психосоциално придружаване на децата, когато децата са поставени в защитена среда и отдалечени от конфликтната дискусия между родителите и тяхното негативно влияние.

Приложение 5: Добра европейска практика за работа с отчуждения родител и за връзка с детето

Даринка Янкова

Водени от опита, можем да си позволим да кажем, че голяма част от разводите протичат с тежки конфликтни дискусии между съпрузите, съпроводени с наситени чувства на гняв, обида, отхвърляне, желание за наказание на другия и съвсем естествено в тази ситуация се стига до това децата да губят контакт с единия родител за определен период от време. В такива моменти ние професионалистите се питаме какво стои зад това едно дете да не общува и да „не иска“ да поддържа отношения и контакт с единия от родителите си. Това е доста сложен въпрос, тъй като ние държим в умовете си представа и нормата, че децата и родителите са най-близко свързани и преживяват чувства на обич.

В търсене на отговор на този въпрос първоначално сме изправени пред това да различим има ли основателна причина, поради която детето е изплашено от родителя си, дали той е negliжирал нуждите му и злоупотребил с него, дали е замесен другия родител и реакцията на детето е диспропорционална на това, което отчуждения родител е направил за него. Множество изследвания илюстрират, че загубата на контакт на детето с родителя може да варира от три месеца до години. И понякога на нас професионалистите в такива ситуации всички усилия ни се струват безуспешни.

Един метод, който се използва в европейските практики за възстановяване на връзката между детето и отчуждения родител е следният:

- Консултантът предлага на отчуждения родител да записва разговорите си с него, как родителя говори за детето си, за обичта си към него, за чувството на загуба, за да може когато детето поиска или порасне да гледа тези записи.

Обикновено състоянието на семейството преди интервенцията е съпроводено с дълги години по съдебни дела, спорове и конфликти за децата, пари и имущество и по някакъв начин съдът изчерпва формите за наказания и терапевтичните възможности.

В случая семейната интервенция се изразява в запис на сесиите. Родителят гледа записа и коментира с консултанта какво му се иска да направи по-добре, записват се сесии, докато не стане напълно доволен от себе си. Консултантът помага на родителя да се свърже с чувството си на любов и загуба към детето си. На практика това е възможно, когато гневът към другия родител е понижен.

- Другият родител също е поканен да гледа записа. По скоро отчуждаващите родители са любопитни за да разберат дали отчуждения родител говори срещу тях и техните близки, но много малко от тях са склонни да предадат записа на детето.
- Детето не трябва да бъде наказано да гледа записа, а просто му се дава възможност. Затова е важно да кажем на децата, че ние имаме такъв запис и когато решат да го видят ще можем да им го предоставим. Добре би било да имаме нагласата, че много често такива деца имат дълбока обич към родителя си, но не могат да я изразят. Проблемът на детето е проблем на семейството, детето иска да върне родителите си, не двойката. И затова е добре да дадем глас на фрустрацията на детето пред родителите му.

Тази интервенцията има терапевтичен ефект за отчуждения родител и показва, че нещо се случва, има надежда, когато вече всички са се отказали.

ИНСТИТУТ ПО СОЦИАЛНИ ДЕЙНОСТИ И ПРАКТИКИ

Тази публикация се осъществява с финансовата подкрепа на **Фондация ОУК** в рамките на **проект „Да бъдеш баща“**, изпълняван от партньори: Институт по социални дейности и практики, Фондация „Асоциация Анимус“, Български център за джендър изследвания, Фондация „Джендър образование, изследвания и технологии“, Фондация „За Нашите Деца“, Фондация „ЛАЛЕ“, Национална мрежа за децата, Фондация „Приложни изследвания и комуникации“, Център за изследване и политики за жените, Асоциация „Родители“ (основен координатор).

